

GIEVRRAS GIELLAMODEALLAT

Annika Pasanen

Ánne-Marge Päiviö

Berit Anne Bals Baal

Inga Lill Sigga Mikkelsen

Sisdoallu

Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat	2
1. Láidehus	2
2. Gievrras ja geahnohis giellamodeallaid duogáš	3
3. Gievrras ja geahnohis giellamodeallat - maid dat mearkkašit?	5
4. Giellamodeallat Sámis	6
4.1 Geahnohis modealla, mii lea anus Sámis.....	7
4.2 Goaikkanasmodealla	8
4.3 Gievrras giellamodeallat, mat heivejit oahpahussii Sámis.....	8
4.4 Nannenmodealla	9
4.5 Oamastanmodealla.....	9
Gievrras giellamodeallat II: fágalaš árvvoštallamat ja ávžžuhusat	11
1. Láidehus	11
2. Duogáš: sámemánáid gielladilit ja dárbbut	11
3. Gievrras giellamodeallaid organisatoralaš bealit	14
3.1 Eaiggátrolla: giellafálaldaga lágideaddji ollislaš ovddasvástádus.....	14
3.2 Iešguđet doaibmavugiid namahusat.....	16
3.3 Giellamodeallaid vejolaš gievruداhtinvuogit.....	17
4. Diđolaš giellageavadat gievrras giellamodeallaid geadgejuolgin	19
4.1. Ovttagielat, sámegielat birrasa huksen	19
4.2 Giellabirrasa stívren.....	20
4.3 Árvvoštallan	23
5. Gievrras giellamodeallaid ollašuhttin sámi mánáidgárddiin ja skuvllain: vejolaš bargovuogit.	24
5.1 Mánáid sirren gielladili mielde.....	24
5.2 Gielladiđolaš barggu álggaheapmi giellafálaldagain	25
5.2.1 Movt álggahit gielladiđolaš barggu nannenmodeallas	26
5.2.2. Movt álggahit gielladiđolaš barggu oamastanmodeallas	27
5.2.3 Ságastallanstrategijat	29
6. Gievrras giellamodeallaid bargojoavkku barggu čoahkkáigeassu	32

Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat

1. Láidehus

Otná mánát leat boahtteáiggi giellaguoddit gos fal máilmis de ležjet bajásšaddan. Nu leat maid otná sámemánát boahtteáiggi sámegielat giellaguoddit. Sii dat galget bajásgeassit boahttevaš sámi buolvva ja bargat omd. oahpaheaddjin, mánáidgárdebargin ja giellabargin. Jus mánát galget nagodit bargat dán deatalaš barggu boahtteáiggis, de sii fertejít sámástit otne. Sámi giellafálaldagaid boadus mánáidgárddiin¹ ja skuvllain ferte danin leat produktiivvalaččat sámegielat mánná. Dakkár ulbmilat eaktudit gievrras giellamodeallaid.

Sámediggi lea Sámi mánát ođđa searvelanjain (Sámos) prošeavtta oktavuođas njukčamánuš 2021 nammadan bargojoavkku mii galgá guorahallat sámiide heivvolaš, oktasaš gievrras giellamodeallaid. Bargojoavkku barggu bohtosat galget adnojuvvot viidáset dan barggus, man bokte hábmejuvvo nanu struktuvra mánáid ja nuoraid sámegielalaš bajásgeassimii ja oahpahussii, ja mas implementerejuvvojit mánáidgárddiid ja skuvllaid stivrendokumeanttat². Dát čalus lea vuosttaš oassi barggus. Dás ulbmilin lea čilget ja defineret iešguđet giellamodeallaid. Bargojoavku lea hábmen maiddái dokumeantta “Gievrras giellamodeallat II: fágalaš árvvoštallamat ja ávžuhusat”, mas mii dárkleappot árvvoštallat giellamodeallaid praktikhalaš beliid.

Bargojoavkkus leat mielde sámi sosiolingvistihka professor **Annika Pasanen**, bajit inšenevra ja gielladutki **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, vuosttašlektor **Berit Anne Bals Baal** ja sámi mánáidgárdeoahpaheaddji ja Sámos prošeaktabargi **Ánne-Márge Päiviö**. Bargojoavkku mandáhtta/bargogohčun lea Sámedikki mearrádusas govejuvvon ná:

¹ Dán dokumeanttas atnit tearpma “mánáidgárdi” vaikko dát ii geavahuvvo olles Sámis. Tearpmain oaivvildit sihke *ovdaskuvlla* Ruotas ja *beaiveruoktu* Suomas. Mánáidgárdi-tearbma lea maiddái kritiserejuvvon, erenomážit sámi konteavsttas. Mii leat goittotge dáin dokumeanttain geavahan dan, go ii leat doaissttážii buoret, oktasaš tearbma váldon atnui.

² Norggas, Suomas ja Ruotas leat mánáidgárddiin ja skuvllain ieš guhtege lágáš stivrendokumeanttat, Norggas leat rámmaplánat mat stivrejít mánáidgárdefálaldaga ja oahppoplánat skuvllain, Ruotas oahppoplánat sihke skuvllas ja ovdaskuvllain ja Suomas oahppoplánat skuvllain ja mánáidgárddiin árrabajásgéassimplána vuodustusat.

Mánát ja nuorat galget beassat oahppat sámegiela mánáidgárddis ja vuodđooahpahusas, ja vásihit ahte lea kontinuitehta giellaoahpahusas go sirdet mánáidgárddis skuvlii ja go sirdet smávvaskuvladásis gaskadássái jnv. Sámediggi áigu álggahit dán barggu dainna ahte gávdnat oktasaš definišuvnna das mii gievrras giellaoahpahusmodealla galgá leat mánáidgárddis ja vuodđooahpahusas. Definišuvdna galgá adnot vuodđun Sámedikki viidáset bargui váikkuhit ja ovdánahttit sámi giellaoahpahusa mánáide ja nuoraide.

Gievrras/nana ja geahnohis giellamodeallaid/ giellaoahpahusmodeallaid jurddašeapmi lea ovdánahttojuvpon dál vuosttamuzžan skuvlii. Sámediggi oaidná dárbbu definišuvdnii mii váldá vuhtii ja addá vuodu bargat giellaovdánahttmiin mánáidgárddi rájes gitta joatkkaskuvlla dássái, vai sihkkarastit kontinuitehta giellaoahpahusas.

Dán dokumeanttas doaba sámeoahpahus čujuha buot oahpahussii - lehkos dalle sámegiela oahpahus dahje eará fágaid oahpahus - mas oahpahusgiellan lea sámegiella. *Produktiivvalaš gielladáidduin* mii oaivvildit dan, ahte olmmoš nagoda hupmat giela njuovžilit, sámegielat skuvlaoahpahusa konteavsttas maiddái čállit giela bure. *Reseptiivvalaš gielladáidu* fas čujuha dasa, ahte olmmoš ádde giela, muhto ii ieš huma dan dahje hupmá hui unnán.

Bargojoavkku vuolggasadjin lea leamaš dat, ahte guorahallan galgá heivet Norgga, Ruota ja Suoma bajásgeassin- ja oahpahusvuogádagade, ja ahte barggu bohtosiiguin sáhttá ávkkástallat buot dain riikkain. Ruošša bealde sámegielaid sajádat servodagas ja oahpahusas lea hui čielgasit heajut go eará riikkain, ja dálal dilis dákkár giellamodeallaid ii leat realisttaláš implementeret Ruošša bealde. Bargojoavku háliida goittotge deattuhit dan, ahte Ruošša beali sámemánain galggašedje leat seammalágán rievtit iežaset gillii ja kultuvrii go eará riikkain, ja ahte olles sámeservodat galgá dihtomielalaččat bargat daid ollašuvvama ovdan.

Dárbu gievrras giellamodeallaid guorahallamii lea šaddan sámeservodagas dan dihte go dálá sámeoahpahusa bokte mánát eai oahpa sámegiela doarvái bure. Manne lea nu, go servodagas lea čielga hállu ovdánahttit sámegiela, dasa lea politikhkaš ja lágalaš vuodđu, gávdnojít čeahpes oahpaheaddjít ja motiverejuvpon váhnemat? Váilevaš gielalaš bohtosiid sivvan lea dávjá dat ahte geavahuvvojít geahnohis giellamodeallat, iige servodagas leat diehtu geahnohis ja gievrras giellamodeallaid erohusaid birra. Lea guovddážis áddet ahte dihtolágán oahpahusmodeallaiguin lea vejolaš ollet dihtolágán ulbmiliidda. Eanaš máilmimi giellanannen ja -ealáskahtinbargguin geavahuvvojít menddo láivves modeallat dan ektui, masa lea viggamuš ollet.

2. Gievrras ja geahnohis giellamodeallaid duogáš

Bargojoavkku barggu vuodđun lea leamaš professor emeritus **Jon Todal** čálus "Notat om sterke og svake tospråklege opplæringsmodellar", man son lea čállán SáMOS-prošeavta geavahussii. Čállosis Todal ovdanbuktá movt gievrras giellamodeallaid sáhttá geavahit sámi konteavsttas sámemánáid hárrai. Vuodđun lea dat ahte oahpaheapmi minoritehtagillii gáibida eará oahpahanvugiid go

majoritehtagielat oahpaheapmi. Gievrras giellamodeallat dárbbashuvvojat das beroškeahttá leago mánás minoritehtagiella vuosttas vai nubbi giellan.

Tearpmat *gievrras giellamodealla ja geahnohis giellamodealla* leat jorgaluvvon sámegillii **Colin Baker** (1993) girjjis "Foundations of Bilingual Education and Bilingualism". Baker lea systematiseren modeallaid, maid bokte guovttagielat oahpaheapmi lea organiserejuvvon minoritehtagielaid ektui máilmis. Son oaivvilda ahte skuvlejupmi, mas leat geavahanlákái guokte giela ja mas minoritehtagiella lea okta dain gielain, lea *guovttagielat oahpaheapmi* (eng. *bilingual education*). Guovttagielat oahpahusa modeallaid son lea juohkán guovtti jokkui: gievrras (eng. *strong*) ja geahnohis (eng. *weak*) modeallat. Geahnohis giellamodeallaid bokte šaddet mánát hui hárve minoritehtagielagat, muhto gievrras giellamodealla bokte mánás lea buorre vejolašvuhta šaddat minoritehtagielagin. Modeallaid meroštallamis Baker geavaha njealje kriteria: (1) oahppi kategorija, (2) giella luohkkálanjas, (3) servodatmihttu, (4) gielalaš boađus.

1. Oahppi kategorija. Leago oahppis majoritehta- vai minoritehtagiella vuosttašgiellan? Dat ferte leat dihtosis guovttagielat oahpaheami plánedettiin. Dán oktavuođas lea sáhka gielalaš majoritehta ja minoritehta birra, ii fal etnisitehta birra. Etnalaš minoritehttii gullevaš oahppis sáhttá leat majoritehtagiella áidna aktiiva giellan, ja dalle Bakera juogu mielde dat oahppi gullá gielalaš majoritehttii.

2. Giella luohkkálanjas. Dat lea giellamodealla dáfus hui deatalaš kriteria. Geavahuvvogo majoritehtagiella vai minoritehtagiella gulahallamis ja oahpaheamis luohkkálanjas? Oahpahanmodealla, mas minoritehtagielat oahppi oahpahuvvo majoritehtagillii, sáhttá Bakera jelgii gohčoduvvot *giellaheavaheapmin* (eng. *submersion*). Dan oahpahanmodeallas leat hui negatiivvalaš váikkuhusat: oahppi ii beasa ovddidit iežas vuosttašgiela ja vearrámus dáhpáhusas górtá luohpat das ollásit. Áibbas eará dilli lea dalle, go majoritehtagielat oahppi oahpahuvvo minoritehtagillii. Dan modealla sáhttá gohčodit *giellalávgumin* (eng. *language immersion*) Giellalávgunmodealla ulbmil lea dat, ahte majoritehtagielat oahppi galgá šaddat produktiivvalaččat guovttagielagin, nappo máhttit iežas vuosttašgiela lassin nuppi giela.

3. Servodatmihttu. Manin galget oahppit oahpahuvvot minoritetagillii? Mii lea servodaga ulbmil dainna? Mángga servodagas doaladumit iešguđet gielaid dáiddu ja geavaheami ektui leat rievdan manjimuš moaddelot jagis. Das go ovdal "okta giella - okta álbmot" -ideologija lei dábálaš politihkalaš ulbmil, dálá áigge ain dáblut ulbmilat leat pluralisma, guovttagielatvuhta, mánggagielatvuhta, mánggakultuvrralaš servodat ja iešguđet giellajoavkkuid ovttaveardásášvuhta.

4. Gielalaš boađus. Mii lea giellaoahpahusa duohta boađus? Šaddet go mánát duođaid guovttagielagin vai leago oahpahusa boađus dušše ráddjejuvvon guovttagielatvuhta? Galget go máhttit hupmat ja čállit goappaš gielaid? Vai leago doarvái, ahte mánát áddejít giela? Dávjá lea guovttagielatvuhta biddjon ulbmilin minoritehtagielat oahpaheamis dahje minoritehtagielat oahpaheamis, muhto guovttagielatvuhta lea tearbman hui viiddis ja sáhttá sistisdoallat hui iešguđetlágán gielladáiddu dásiid. Gielalaš mihtu lea dárbu meroštallat dárkileappot.

Todal lea čállosistis ovdánahttán Bakera modeallaid ja heivehan daid Sápmái. Son lea lasihan Bakera modellii golbma kriteria, mat leat čuovvovaččat:

- A. *Bistu:* Todal lokte ovdan man dehálaš lea sihkkarastit giellafálaldagaide jotkkolašvođa. Ollu mánát Sámis ožzot gievrras sámegielat mánáidgárdefálaldaga mii nanne sin sámegieldáiddu, muhto skuvllas fálaldat ii leat šat seammá gievra. Lea hui dehálaš ahte skuvla joatká máná giela nannema ja ovdánahttima dan láhkái, ahte fállá sámegielat oahpahusa gievrras modeallaid bokte. Dan dihte Todal árvala lasihit Bakera modelli gurgadasa, mas meroštallojuvvo giellafálaldaga bistu. Jus mánná oažju sámegielat mánáidgárdefálaldaga, muhto skuvllas oažju sámegiela dušše fágan, de ii leat sihkar ahte son šaddá produktiivvalaččat sámegielagin. Danne buot doaimmat ferteit lágiduvvot gievrras modeallaid bokte sihke mánáidgárddis ja čađa skuvlaoahpahusa.
- B. *Čielga giellapolitikhalaš ulbmil:* Todal oaivvilda, ahte servodatulbmilin pluralisma (girjáivuohta ja ovttárvosašvuhta) ja guvttegielatvuhta eai leat doarvái. Čielga ulbmilin galgá leat nannet sámegiela ja lasihit sámegielagiid logu. Gielalaš mihttu ges berre leat sámegiella.
- C. *Čielga ovddasvástádus:* Dasa lassin lea dehálaš čielggasmahttit geas lea ovddasvástádus sámi giellafálaldagain mánáidgárddiin ja skuvllain. Dávjá geavvá nu ahte váhnemdat dat guddet ovddasvástádusa sihke fálaldagaid álggaheamis ja oahpahedjiiid gávdnamis. Todal rávve ahte suohkanat berrejít čielggasmahttit gosa dát ovddasvástádus gullá suohkana siskkobealde. Dasa lassin berre suohkaniid olggobealde leat muhtun geas lea ovddasvástádus bearráigeahččat ahte sámi mihtut ollašuvvet, ja berre gávdnot instánsa gosa váhnemdat sahttet váidit jus giellafálaldat mánáidgárddiin ii doamma.

3. Gievrras ja geahnohis giellamodeallat - maid dat mearkkašit?

Bargojoavkku vuodđojurdda ja olles guorahallama vuolggasadji lea leamaš dat, ahte sámegiela produktiivvalaš dáidu galgá leat čielga mihttu sihke mánáidgárddis ja skuvllas. Mii leat suokkardallan Baker ja Todal meroštallamiid vuodul, movt buoremusat sirdit ja oahpahit sámegiela ja nannet mánáid sámegiela dáiddu.

Nugo ovddabealde oidno, sihke Baker ja Todal lokteba guvttegielatvuhta- doahpaga ja guvttegielatvuđa deattuheami problemáhtalažjan unnitlogugielo konteavsttas. Go sámi mánát galget šaddat guvttegielagat, de lea sámegiella dat rašes giella, go fas riikagiella lea diehtelas. Jus sámi mánát galget šaddat guvttegielagin, de ferte sámegiella leat guovddážis ja deattuhuvvot. Sámi mánáid guvttegielatvuhta danin čatnasa dasa man bures mánáidgárde- ja skuvlavuogádagat lihkostuvvet sámegielain. Dán ášši bargojoavku guorahallá čiekŋaleappot nuppi dokumeanttas.

Bargojoavku oaidná ahte gievrras giellamodeallaid meroštallamis leat guokte beali; *organisatoralaš bealli* ja *diđolaš giellageavadagat*. Organisatoralaš gažaldagaide gullet omd. dat, gallii vahkus doaimmat lágiduvvojtit; leatgo sámegielat doaimmat sierra sámejoavkkus vai stuorit joavkku siste; lágiduvvojtitgo deaivvadeamit gáiddusoahpahusa lassin. Giellageavadagaide gullet omd. diđolaš bargu

dainna ulbmiin ahte mánát galget šaddat produktiiva sámegielagin, ahte hábmejuvvo sámegielat ovtagielat biras gos rávisolbmot stivrejít mánáid giellageavaheami, vai sihkkarastet mánáid produktiivvalaš gielladáiddu, ja ahte dát bargu árvvoštallojuvvo. Goappaš beliid ferte váldit vuhtii go árvvoštallá doaibmágó dihto fálaldat gievrras giellaoahpahusmodealla mielde. Fálaldat nappo ii sáhte daddjot gievrras giellamodeallan jus dušše organisatoralaš bealit leat sajis, muhto váilot diđolaš geavadat, omd. ahte ii diđolaččat bargojuvvo dan ovdii ahte mánáide sajáduvvá sámegiella produktiivvalaš giellan.

Gievrras giellamodealla lea gažaldagas dalle go mánáidgárddi dahje skuvlla doaimmat leat organiserejuvpon nu, ahte sámegiella diđolaččat geavahuvvo gulahallama ja oahppama gaskaoapmin, ii dušše objeaktan ráddjejuvpon bottuin. Sámegiella lea gulahallama ja oahppama reaidun, ja ulbmilin lea, ahte sámegiella sajáduvvá gulahallangiellan maiddái mánáid gaskkas. Gievrras giellamodealla ollašuhttin eaktuda mánáidgárddiin ja skuvllain gielladiđolaš áddejumi ja doaibmavugiid. Gievrras giellamodealla oktan gáibádussan lea dat, ahte fálaldat árvvoštallojuvvo áiggis áigái, vai fuomášuvvo árrat jus fálaldat ii doaimma nu go galgašii, omd. jus mánát eai sámás, vaikko áddejít giela. Árvvoštallama vuodul ferte doaimmaid organisatoralaš beliid ja diđolaš giellageavadagaid ovdánahttit.

Geahnohis giellamodealla lea gažaldagas dalle go sámegillii lea várrejuvpon mánáidgárde- dahje skuvlabirrasis hui ráddjejuvpon áigi: giella lea anus dušše sierra doaibmanbottuin dahje giellaoahpahandiimmuin (omd. skuvllas sámegielfágas). Dalle giella doaibmá oahpahusa objeaktan iige baicca geavahuvvo oahpahusreadun, dieđu ja gulahallama gaskaoapmin.

Muhtin giellafálaldagin skuvllain ja mánáidgárddiin lea sámegielas stuorát sadji go dušše ráddjejuvpon áiggis, muhto fálaldagas barget gielain eahpesystemáhtalaččat, duollet dálle, diđolaš giellageavadiid ja gielladiđolašvuođa haga. Diekkár fálaldat gullá geahnohis giellamodeallaide go diđolaš giellageavadat leat seammá dehálaččat go organisatoralaš bealli.

4. Giellamodeallat Sámis

Dán oasis mii ovdanbuktit giellaoahpahusmodeallaide mat juogo leat anus Sámis, dahje mat berreše leat anus Sámis, ja movt meroštallat daid.

Bargojoavku guorrasa dán barggus daidda evttohusaide maid Jon Todal lea iežas artihkkalis ovdanbuktán. Todal deattuha ahte gievrras giellamodeallaide bajimus giellapolitikhalaš ulbmil lea sámegiela nannen ja sirdin čuovvovaš sohkabulvii. Bargojoavku oaidná ahte dán ferte čielggasmahttit nu, ahte sihke giellapolitikhalaš ulbmil ja beaivválaš gielalaš ulbmil lea mánáid produktiivvalaš sámegielmáhttu. Todal lokte ovdan ahte giellafálaldagaid bistu ja čielga ovddasvástideaddji leat dehálaš kritearat, ja bargojoavku doarju dan. Jus suohkaniin lea čielga ovddasvástádusjuohku ja plánat sámi giellafálaldagaide, de lea álkit lihkostuvvat sirdimis sámegiela mánáide.

Lassin Todala ja Bakera kriteriaide de lea bargojoavku lasihan ovtta kriteara giellaoahpahusmodeallaide meroštallamii:

Diđolaš giellageavadat ja árvoštallan leat dehálaš fáktorat giellamodeallain. Diđolaš giellageavadat mearkkašit ah te dihtomielalaččat bargojuvvo dainna ulbmiliin ah te 1) ceggejuvvo ovtagielat sámegielat biras mas rávisolbmot diđoštit iežaset giellageavaheami ja stivrejít mánáid giellageavaheami ja 2) mánát galget šaddat produktiivvalaččat sámegielagin, nappo sámástit aktiivvalaččat ja spontánalaččat. Diđolašvuoda hárrái leat ee. čuovvovaš ášshit deatalaččat: buot mánáid gielladuogáža vuhtiiváldin; systemáhtalaš giellaválljen; gielalaš ulbmiliid hárrái bures plánejuvvon doaimmat; gielalaš doarjaga fállan mánáide ja bargiide; sámegiella oinnolažjan buot doaibmasajii e. galbbain, teavsttain, namahusain; gielaid ja giellaválljejumiid birra ságastallan. Mánáid gielladáidu, giellageavaheapmi ja oahppanjoksosat fertejít árvoštallojuvvot jeavddalaččat. Bargovugiid ferte heivehit, jus čájehuvvo, ah te mánáidgárddi dahje skuvlla doaimmat eai olle ulbmiliidda, nappo mánáid produktiivvalaš sámegielatvuhtii. Árvoštallama várás galget huksejuvvot oktasaš, riikka dási rámmat ja konkrehtalaš bargoneavvut. Bargojoavkku nuppi dokumeanttas mii guorahallat vuđoleappot diđolaš giellageavadagaid ja árvoštallama, seammás go čilget muhtun bargovugiid mat daidda laktásit.

Todal ja Baker modeallain geavahuvvojít obbalaš doahpagat *minoritehta- ja majoritehtagiella*, go seammá modeallat soitet dieđusge geavahuvvot gos beare máilmis. Mii leat iežamet ovdanbuktimis sámáidahttán dáid giellamodeallaid, nappo hupmu lea sámegielas ja riikkagielas, vai šaddá čielgaseabbon, maid iešguhtege modealla mearkkaša sámi konteavsttas. Sámi konteavsttas riikkagiella čujuha dárogillii, suomagillii, ruotagillii dahje ruošagillii.

4.1 Geahnohis modealla, mii lea anus Sámis

Baker (1993) lea govvidan eanet geahnohis giellamodeallaid, muhto Sámis lea dálá áigge anus dušše okta. Dat lea dat, man Baker gohčoda *mainstream bilingual*-modeallan, Todal fas gohčoda dan dárogillii *framandspråk*-modeallan. Bargojoavku lea válljen dan gohčodit *goaikkanasmodeallan* danne go dainna modeallain sámegiela oassi mánáidgárde- dahje skuvladoaimmain lea unnán, dego goaikkanasat.

Sámi konteavsttas dat mearkkaša,- ah te olles fálaldat lea riikkagillii, ja sámegiella oahpahuvvo dahje geavahuvvo dušše ráddjejuvvon bottuin. Sámegiella lea oahpahusa objeaktan: giellaoahpahus dahje giellabottut leat oktii dahje moddii vahkus, muhto giella ii leat iešguđet doaimmaid ja gulahallama gaskaoapmin. Vaikko ulbmil lea ah te máná galgá šaddat sámegielagin, de vásáhusat Sámis ja eará unnitlogugiellaservodagin čájehit, ah te dákkár modealla bokte ulbmil ii ollašuva, boađusin lea baicca ráddjejuvvon gielladáidu. Ii leat jáhkehahti ah te álgoálggus riikkagielat máná šaddá sámegielagin goaikkanasmodeallain. Servodatulbmila ja duođalaš gielalaš bohtosa gaskkas lea ruossalasvuhta: ulbmil lea máná sámegielatvuhta, muhto geahnohis giellamodealla boađus lea hárve sámegielat máná. Goaikkanasmodealla geavahuvvo maiddái muhtin mánáidgárddi ja dat gohčoduvvo *eatnigliyahárjehallamin*, mas máná oažju gielladoarjaga ráddjejuvvon áiggis.

Mánáid gielladuogáš váikkuha dasa makkár sámegieldáiddu dássái lea vejolaš ollet goaikkanasmodeallain. Jus mánás lea sámegiella ruovttugiellan, de son dáidá olahit alit gielladáiddu dási go máná, geas lea riikkagiella ruovttugiellan. Goittotge lea hui mearkkašahtti, ah te jus máná ii

oačço oahpahusa sámegillii iešguđet oahppofágain, dušše sámegiela fágan, de su giella ii beasa ovdánit nu movt galggašii ja nu sámegielat mánná maid olaha ráddjejuvvon sámegielatvuoda. Duššebeare giellaoahpahusa bokte lea veajjemeahttun ovdánahttit doarvái iešguđet fágaid sátnéráju, ja máná gielladáidui sáhttet báhcit ráiggit ja váilevašvođat. GoaiKKanasmodealla bokte sáhttá riikkagiella šaddá sakka nanut giellan mánás go sámegiella, juogo obbalaččat dahje mángga deatalaš suorggis, nu ahte mánná ii nagot sámástit muhtun áššiid birra ja bággehallá válljet riikkagiela. Danin goaiKKanasmodealla ii leat buorre dallege jus ruovttugiellan lea sámegiella.

Jus sámeservodaga ulbmil leat produktiivvalaš sámegielat mánát, de eat sáhte Sámis goaiKKanasmodealla bokte sirdit ja oahpahit sámegiela. Danin ferte guođđit dán giellamodealla ja dan sadjái geavahišgoahtit gievrras giellamodeallaid.

4.2 Goaikkanasmodealla

Máná gielladuogáš	Gielaid sajádat	Servodat-ulbmil	Bistu	Giellageavadat	Gielalaš boadus
Riikkagielat mánná (riikkagiella ruovttugiellan)	Riikkagiella, muhto sámegiella ráddjejuvvon bottuin	Gievrras sámegielat	Leago ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahusas?	Leago diđolašvuhta giellageavadiid hárrái ja árvvoštallan?	Ráddjejuvvon sámegielatvuhta; reseptiivvalaš sámegiela dáidu
Sámegielat mánná (sámegiella ruovttugiellan)	Riikkagiella, muhto sámegiella ráddjejuvvon bottuin	Gievrras sámegielat	Leago ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahusas?	Leago diđolašvuhta giellageavadiid hárrái ja árvvoštallan?	Ráddjejuvvon sámegielatvuhta; riikkagiella šaddá sakka nanut giellan, obbalaččat dahje mángga deatalaš suorggis

Mii eat leat oaidnán vejolažan tabeallas meroštallat oktageardánit goaiKKanasmodealla bisttu ja giellageavadiid. Dávjá lea nu, ahte sámegiela oahpahus ii fállojuvvvo systemáhtalaččat máná olles bajásgeassin- ja oahpahanbálgá áiggi, baicce muhtun muttuin dan. Dávjá lea maiddái nu, ahte anus eai leat diđolaš giellageavadat, giellafálaldaga bistu lea váilevaš iige fálaldat árvvoštallojuvvvo jeavddalaččat. Lea goittotge áibbas vejolaš ahte bistu ja giellageavadat leat ortnegis. Sámis lágiduvvo maiddái hui buorre ja gielladiđolaččat plánejuvvon giellaoahpahus. Čuolbman lea, ahte ii buorregi sámegiela oahpahus sáhte buvttihit doarvái buriid bohtosiid, jus dat ollašuvvá goaiKKanasmodeallain. Sámemánát dárbbašit ollu eambbo giellafálaldaga go goaiKKanasmodealla fállá.

4.3 Gievrras giellamodeallat, mat heivejit oahpahussii Sámis

Bakeris leat guokte gievrras giellamodealla, mat heivejit Sápmái.

4.4 Nannenmodealla

Máná gielladuogás	Gielaid sajádat	Servodat- ulbmil	Bistu	Giellageavadat	Gielalaš boađus
Sámegielat mánná (sámeigella ruovttugiellan)	Sámeigella oahpahus- ja gulahallangiellan	Gievrras sámegielat	Ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahusas	Diđolaš giellageavadat ja giellageavaheami árvoštallan	Produktiivvalaš sámeigela dáidu, njálmmálaš ja čálalaš

Dá lea modealla, man Baker gohčoda *maintenance / heritage language*-modeallan ja Todal fas *bevarings- og utviklings*-modeallan. Mii leat válljen *nannenmodealla*- doahpaga: ulbmilin lea nannet daid sámegielat mánáid sámeigella, geain lea sámeigella ruovttugiellan. Nannenmodeallas lea sámeigella gulahallama gaskaoapmin. Skuvillas dat mearkkaša ahte sámeigella lea fágaid oahpahusgiellan, ja riikkagiella lea geatnegahtton fága. Servodaga ulbmil lea gievrras sámegielat ja gielalaš boađus galgá leat mánáid produktiivvalaš sámeigela dáidu.

Modealla heive bures dakkár guovlluin dahje mánnájoavkuin, gos mánáin lea sámeigella vuosttašgiellan. Bargojoavku ávžjuha geavahit nannenmodealla buot guovlluin gos leat ruovttugiellan sámeigella hálli mánát. Sii galget beassat ovdánit, bajásšaddat ja oahppat sámegillii. Sin sámegieldáiddu ja -geavaheami ferte doarjut ja nannet agi mielde nu, ahte sámeigelas šaddá sidjiide gulahallama, oahppama ja servodaga nanu giella.

4.5 Oamastanmodealla

Máná gielladuogás	Gielaid sajádat	Servodat- ulbmil	Bistu	Giellageavadat	Gielalaš boađus
Riikkagielat mánná (riikagiella ruovttugiellan)	Sámeigella oahpahus- ja gulahallangiellan	Gievrras sámegielat	Ollislaš plána giela hárrái mánáidgárddis ja vuodđooahpahusas	Diđolaš giellageavadat ja giellageavaheami árvoštallan	Produktiivvalaš sámeigela dáidu, njálmmálaš ja čálalaš

Dán modealla Baker gohčoda *immersion-modeallan* ja Todal *språkbads-modeallan*. Sámegilliige doahpagat *giellalávgun* ja *giellalávgunmodealla* leat muhtun veardde geavahuvvon. Mii leat goittotge válljen namahusa *oamastanmodealla* dan geažil go giellalávgun orru báikkohagaid Sámis vuodđuduvvon boasttu áddejupmái. Dávjá lea dulkojuvvon nu ahte jus beare rávisolbmot sámástit

mánáide dahje ahte mánát gullet veahá sámegiela, de sahka lea giellalávgumis vaikko mánát ieža eai hupmagoađege sámegiela. Ođđa namahus nappo deattuha ahte giellafálaldagas lea vissis ulbmil - mánná galgá oamastit sámegiela - masa gáibiduvvojit hui diđolaš giellageavadat ja man joksama ferte árvoštallat jeavddalaččat. Sámis modealla vuodđojurdda lea, ahte riikkagielat mánná galgá šaddat produktiivvalaččat sámegielagin, ja dat ollašuvvá buoremusat nu, ahte máná mánáidgárddis ja skuvllas gulahallama ja oahpahusa giellan lea sámegiella.

Oamastanmodealla bargojoavku evttoha geavahit dain guovluin gos sámegielaid sirdáseapmi sohkabuolvvas nubbái lea hedjonan dahje boatkana, ja lea viiddis dárbu ealáskahittit sámegiela. Sámemánát, geat eai ollenge dahje doarvái beasa oččodit sámegiela ruovttus, sáhttet oččodit sámegiela mánáidgárddis, mii doaibmá oamastanmodealla bokte ja dan manjá sámegillii lágiduvvon skuvlaoahpahusas. Dat lea áidna beaktilis vuohki jorgalahttit sámiid giellamolsuma ja nannet sámegielaid sajádaga miehtá Sámi.

Sámis lea dábálaš, ahte mánáidgárdejoavkkus dahje skuvlaluohkás leat mánát, geain leat hui iešguđetlágán gielladuogážat ja gielladáiddu dásit. Dalle lea dárbu lágidit doaimmaid sihke nannen- ja oamastanmodealla mielde, goittotge dassážii go maiddái álgoálggus riikkagielat mánát leat joksan produktiivvalaš sámegieldáiddu. Juohke mánná galgá oažžut giellafálaldaga iežas gielladárbbuid ja - dási mielde ja juohke mánná galgá beassat ovdánit gielalaččat. Dasa mii máhccat dárkileappot dokumeanttas “Gievrras giellamodeallat II: fágalaš árvoštallamat ja ávžžuhusat”.

Njukčamánuus 2022

SÁMOS - prošeavtta gievrras giellamodeallaid bargojoavku

Gievrras giellamodeallat II: fágalaš árvvoštallamat ja ávžžuhusat

1. Láidehus

Dát čálos lea Sámedikki nammadan gievrras giellamodeallaid bargojoavkku barggu nubbi oassi. Dat lea čállosa *Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat* joatkka. Das mii leat ovdanbuktán ja heivehan gielladutkiid **Colin Baker** ja **Jon Todal** geahnohis ja gievrras giellamodeallaid. Dán nuppi oasis mii guorahallat gievrras giellamodeallaid praktihkas ja buktit ovdan iešguđetlágán vugiid, mo sámegielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid sáhttá lágidit gievrras giellamodeallaid bokte.

Bargojovkui gullet sámi sosiolinguistihka professor **Anniko Pasanen**, bajit inšenevra ja gielladutki **Inga Lill Sigga Mikkelsen**, vuosttašlektor **Berit Anne Bals Baal** ja sámi mánáidgárdeoahpaheaddji ja Sámos prošeaktabargi **Ánne-Márge Päiviö**. Sámedikki mihttu bargojoavkku bargui lea leamaš ovddidit mánáidgárddi ja skuvllaide barggu mánáid sámegielatvuodja huksejeaddjin ja nannejeaddjin. Barggu bohtosat galggašedje adnot ávkin mánáidgárddiid rámmoplána ja skuvllaide oahppoplánaid implementeremis ja oppanassiige sámegielaid ovdánahttinbarggus Norggas, Suomas ja Ruotás.

Bargojoavkku barggu vuolggasadjin lea leamaš dat, ahte sámegielat mánáidgárde- ja skuvlafálaldagat leat deatalaččamus institušuvnnalaš dási doaibmabijut, maiguin sámeservodat sáhttá suodjalit ja nannet iežas gielaid. Danne lea deatalaš sihkkarastit ahte skuvllat ja mánáidgárddit duođaid lihkostuvvet sirdimis sámegiela mánáide produktiivvalaš giellan. Mánáid ja nuoraid sámegielat fálaldagaid ovdánahttin lea olles servodaga oktasaš bargu. Dan barggus dárbašuvvojít giellamodeallat, maid máilmiviidosaččat leat gávnahan buoremussan ja beaktileamosin gielaid sirdimis ja nannemis.

2. Duogáš: sámemánáid gielladilit ja dárbbut

Otná sámi servvodagat leat iešguđetge dásiin dan hárrái man viidát giellamolsun lea dáhpáhuvvan, man bures sámegiella lea sirdásan bearrašiin ja man ollu sámegiella geavahuvvo iešguđetge giellašiljuin. Mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid plánen ja praktihkas ollašuhttin ferte lunddolaččat vuolgit guovllu diliin ja dárbbuin. Almmolaš dásis kategoriserejít sámegielat servošiid dávjá roavvásit nu, ahte leat 1) nanu sámegielat guovllut, gos giella lea sirdásan ja ain sirdásá eanaš bearrašiin, ja 2) guovllut, gos giellasirdin lea heahtašuvvan dahje oalát boatkanan. Lea goittotge váttis kategoriseret

sámegielaid diliid dárkilit guovlluid mielde, go lea dábálaš, ahte dihto guovllus bearrašiid ja mánáid dilit leat hui iešguđetlágánat. Maiddái nanu sámegielat guovlluin leat mánát geat eai oahpa sámegiela ruovttugiellan, ja maiddái guovlluin gos sámegiella ii viidát geavahuvvo bearrašii, leat spiekastagat dan ektui.

Soitá leat vahátlaš sámegiela ovdánahttima dáfus meroštallat guovlluid juogo nanu dahje hearkkes giellaguovlun. Dalle báhcet álkit fuobmákeahttá sosiolingvistihkalaš rievdamat mat leat jođus, dego omd. ahte nuorat lávejít válljet riikkagiela³ gaskaneaset, vaikko sámástit njuovžilit. Giellamolsun- ja giellaealákskahttindiliide lea mihtilmas ahte mánnájoavkkuid gielladilit sáhttet rievdat ja molsašuddat hui jođanit ja ollu iešguđetge jahkeluhkáid gaskkas: ovta lagi mánáidgárdái/skuvlii bohtet ollu sámegielat mánát, čuovvovaš lagi fas measta buohkat leat riikkagiela bearrašii. Dáid ákkaid geažil bargojoavku oaidná buorebun kategoriseret baicca ovttaskas bearrašiid ja mánáid gielladiliid. Dihto guovllu gielladili sáttá govvet dan vuodul, makkár oassi omd. mánain boahtá makkárge gielladuogážis.

Bearrašiid gielladili váldokategorijat:

1. Sámegielat, ovtagielat bearasha: sámegiella lea áidna giella váhnemiid ja mánáid gaskkas.
2. Sámegielat, májggagielat bearasha: bearrašis hupmet iešguđetge gielaid, main sámegiella lea okta.
3. Riikkagiela / earágiela bearasha: mánná ii gula ruovttus sámegiela dahje sámegielas lea ruovttus eanaš symbolalaš geavaheapmi.

Go mánáidgárddis ja skuvllas galgá bargat sámegieloahpahusa plánemiin ja čađahemiin, de lea vuosttaš lávki govvidit mánnájoavkku, ja hábmet sámegieloahpahusa mánnájoavkku mielde. Jus mánnájoavkkus leat mánát geat bohtet riikkagiela ruovttuin, de lea mánáidgárddi ja skuvlla bargu oahpahit sámegiela ja rievadait mánáid giellageavaheami. Jus mánát bohtet sámegielat ruovttuin, lea váldomihttu joatkit dan giellabarggu mii lea juo ruovttus álggahuvvon ja nannet ja ovdánahttit mánáid sámegiela ja giellaválljema. Goappáge dáhpáhusas mihtuide olle buoremusat gievrras giellamodeallaaid bokte: vuosttaš dáhpáhusas *oamastanmodealla* mielde ja nuppi dáhpáhusas *nannenmodealla* mielde (gč. modeallaaid govvádusaid ovddit dokumeanttas). Mánáidgárddit ja skuvllat fertejít danin dovdat vuđolaččat sámegiela sosiolingvistihkalaš dili iežaset guovllus ja heivehit iežaset bargovugiid mánnájoavkku gielladili mielde.

Máná nanu sámegiela dáidu, giellalaš identitehta ja giellaválljen eaktudit dan, ahte mánás lea jeavddalaččat dakkár áigi ja biras, gos gullo ja geavahuvvo aivve sámegiella. Dan dihte sámi mánáidgárddi ja sámeoahpahusa ulbmilin galgá leat nu ovtagielat sámegielat biras go vejolaš. Buoremus lea dieđusge ahte giellabiras lea ovtagielat olles áiggi, muhto jus dat ii leat vejolaš, de sáhttá láhčit saji ovtagielat birrasii oasseáiggi. Dán dokumeanttas okta váldoulbmil lea buktit ovdan dan, movt ovtagielat sámegielat fálaldat galgá huksejuvvot.

³ Dán dokumeanttas doaba *riikkagiella* čujuha oppalaš dásis daidda riikkaid eanetlogugielaid, maid váikuhusaid siskkobealde sámit dálá áiggi leat: Davviriikkain dáro, ruota- ja suomagiella, Ruošša bealde ruošagiella.

Mii leat dihtomielalaččat válljen dán dokumeanttas, seammá go ovddit dokumeanttas (*Gievrras giellamodeallat: duogáš ja definišuvnnat*), sámeoahpahusa ulbmilin *produktiivvalaš sámegielatvuoda*. Dat čujuha dillái mas mánná hupmá ja skuvlaágodaga mielde maiddai čállá sámegiela. Bargojoavku oaidná ahte sámegielat mánáid ja nuoraid giellafálaldagaid konteavsttas galgá kritihkalaččat geahččat doahpaga *guovttagielatvuohta*. Dábálaččathan namalassii *guovttagielatvuohta* deattuhuvvo buot oktavuođain, omd. mánáidgárddi dahje oahpahusa mihttun namuhuvvo *guovttagielatvuohta*, dávjá *doaibmi guovttagielatvuohta* (eng. *functional bilingualism*). Doaibmi *guovttagielatvuoda* meroštallan lea hui jorbbas. Dat sáhttá čujuhit omd. dakkár dillái, ahte go mánná ádde bures riikkagiela ja sámegiela, de son hupmá spontánalaččat dušše riikkagiela, ja sámegiela son hupmá dušše ráddjejuvvon dilálašvuodain dahje ollu heajut dásis go riikkagiela. Nappo su sámegiela dáidu soaitá báhcit eambboge *reseptiivvalažžan*, nappo áddema dássái.

Mánáid reseptiivvalaš sámegiela dáidu ii leat doarvái otnábeaivvi servodatdiliin, gos sámegielat leat juohke sajis áitatvuložat ja unnitlogusajádagas. Sámeservodaga mihttú iežas gielaid hárrái berre leat alibus. Ferte viggat dasa, ahte mánát sámástit mánggabealat birrasiin ja hámiin, sihke institušuvnnalaš ja priváhta birrasiin, sihke skuvillas ja ruovttus. **Sámi mánáidgárddiid, sámeoahpahusa ja olles sámeservodaga mihttú ferte leat mánáid produktiivvalaš sámegiella.** Bargojoavku oaidná, ahte sámegielaid ja giellafálaldagaid guoskevaš dokumeanttain ja plánain ii leat dárbu deattuhit riikkagiela dáiddu. Dat lea otnábeaivvi sámemánáide ja -nuoraide diehtelas, ja dan galgá deattuhit riikkagiela oahppoplánain.

Guovttagielatvuohtadoahpagis lea maiddái dat čuolbma, ahte dat áddejuvvo dávjá boastut. Máná *guovttagielatvuohta* ii mearkkaš iige eaktut dan ahte juohke sajis geavahuvvojít, namuhuvvojít ja vuoruhuvvojít guokte giela. Lea baicca nuppegežiid: **guovttagielatvuohta eaktuda ovtagielat birrasiid**. Eandalii go lea gažaldagas áitatvuloš unnitlogugiella, de nanu *guovttagielatvuohta* eaktuda dan, ahte mánás leat doarvái ovtagielat birrasat ja dilálašvuodat unnitlogugielas. Stuerraservodagas lea hui unnán sadji sámegiela geavaheapmái ja ovdánahttimii, ja dat oppanassiige oidno hui unnán. Lea čielggas, ahte sámemánná ii beasa gullat ja geavahit iežas sámegiela lahkage seammá ollu go riikkagliet mánná iežas giela. Sámi mánáidgárddit, sámeossodagat ja sámeluohkát fertejít leat máná eallimis dat biras, gos hui dihtomielalaččat vuoruhuvvo sámegiella.

Dát Sámedikki bargojoavkku bargu lea vuosttaš viggamuš meroštallat ja guorahallat gievrras giellamodeallaaid ollisvuoda ja hukset vuodu daid heiveheapmái olles sámeservodagas. Dat ii aňkke mearkkaš dan ahte gievrras giellamodeallat livčče ođđa ášši sámeservodahkii. **Sámis leat baicce jo dál ollu buorit vásáhusat gievrras giellamodeallaiguin**. Sámegielat oamastanmodealla lea adnojuvvon ee. Suoma bealte Anáris, gos leat juo guhkká doaibman anárašgielat giellabeasit ja skuvlaluohkát. Seamma lágje maiddái Elgås lea heivehuvvon oamastanmodealla oasseáigásáččat lullisámegielat mánáidgárde- ja skuvlaldoaimmain. Dát ovdamearkkat čájehit ahte lea vejolaš olahit produktiivvalaš sámegielatvuoda, jus diđolaččat bargá gievrras giellamodeallaiguin.

Nannenmodealla lea prinsihpas leamaš Sámis anus nanu davvisámegielat guovlluin, dego Guovdageainnus: omd. skuvlaluohká oahpahus- ja gulahallangiellan leamaš aivve sámegiella. Dat lea doaibman bures dihto áigodagas ja dihtolágán mánnájoavkkuiguin - dalle, go gažaldat lea leamaš nanu sámegielat, sámegiela vuosttaš giellan hálli mánain. Sámegiela sosiolingvistikhalaš dilit leat

goittotge jámma rievdan ja šaddan eambbo hástaleaddjin. **Maiddái nanu sámegielat guovlluin mánnájoavkkuide leat šaddan ain eambbo mánát, geat eai máhte sámegiela produktivvalaččat** dahje oppanassiige, dahje geain lea eará sivaid dihte nanu tendeansa válljet riikkagiela. Dakkár diliide eai leat álo nagodan reageret sámegielat mánáidgárddiin ja skuvllain. Giellafálaldagas leat dávjá váilon gielladiđolaš geavadiid dehálaš oasit: doaimmaid gielalaš plánen, systemáhtalaš giellaválljen mánáiguin, giellabirrasa stivren ja barggu bohtosiid čuovvuleapmi ja árvvoštallan. **Go bargiin eai leat álo leamaš návccat vuhtiiváldit ja doarjut heterogenalaš mánnájoavkku buot dárbbuid, sii leat álkit geavahíšgoahtán riikkagiela veahkkegiellan.** Boadus lea dalle dávjá, ahte riikkagiela mánát eai oaħpa sámegiela doarvái, ja sámegielat mánáid sámegielat biras hedjona. Lea diehtelas ja hui māvssolaš ahte mánja čeahpes mánáidgárdebargi ja oaħpaheaddji mieħtá Sámi leat máhttán bargat gielladiđolaččat ja systemáhtalaččat, muhto čuolbma leage dat, ahte **nannenmodealla ollašuvvan lea leamaš menddo sakka ovttaskas bargiid duohkin.**

Institušuvnnalaš dásis nannenmodealla lea doaibman buoremusat Suoma beal Sámis, gos sámegielat birrasa huksemii ja diđolaš giellageavadiidda lea giddejuvvon ollu fuomášupmi. Lea omd. diehtelas, ahte sámegielat mánnájoavkkuin bargit eai geavat eisige suomagiela. Doaimmat leat vuogáiduvvan ásahusaid dásis: dain lea joatkevašvuhta olles mánáidgárde- ja skuvlaágodaga bokte, lea bissovaš ruhtadeapmi ja muhtun muddui gielladiđolaš plánen ja bohtosiid čuovvuleapmi. Dieđusge maiddái Suoma bealde bargui laktásit ollu hástalusat. **Nannenmodealla ovdánahttin ja sajáidahttin institušuvnnalaš dásis olles Sámis lea hui dehálaš sámegielat mánáid ja bearrašiid giellarivttiid geahčanguovllus ja olles sámegielaid boahttevuoda dihte.**

3. Gievrras giellamodeallaid organisatoralaš bealit

Dokumeanttas *Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat čájeheimmet* movt gievrras giellamodeallaid meroštallamis leat guokte beali, vuosttažin *organisatoralaš bealli* ja nubbin *diđolaš giellageavadat*. Gievrras giellamodeallaid gielalaš ulbmil lea sirdit mánáide sámegiela produktivvalaš giellan. Organisatoralaš beliid ferte láhčit dán ulbmila olaheami hárrái, ja ovddasvástádus lea giellafálaldaga eaiggádis dahje āsaheaddjis. Dán vuollelogus mii guorahallat gievrras giellamodeallaid ollašuhtima organisatoralaš beliid.

3.1 Eaiggátrolla: giellafálaldaga lágideaddji ollslaš ovddasvástádus

Buot giellafálaldagain gávdno dihto hálldašeaddji dahje eaiggát, mas lea ovddasvástádus fálaldaga iešguđet beliin. Dákkár hálldašeaddji sáhttá ovdamearkka dihte leat gielda, sámi ásahus dahje organisašuvdna, dahje dego Ruoħas, Sámeskuvlästivra. **Sámegielat fálaldagaid lihkostuvvama dihte lea áibbas guovddážis dat, ahte bargu plánejuvvo, čuovvuluvvo ja ovdánahttojuvvo institušuvnnalaš ja struktuvrralaš dásis, ja ahte doaimmaid lágideamis lea ollslaš ovddasvástádus.** Dálá dilis okta sámegielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid stuorámus čuolmmain lea dat, ahte áibbas menddo ollu lea ovttaskas bargiid ja váhnemiid duohken.

Go suohkanat dahje eará eaiggádat álggahit dahje fállet sámegiel fálaldagaid juogo mánáidgárddis dehe skuvllas, de vuosttaš lávki lea dat mii lea jo ovddabealde namuhuvvon: sii galget dovdat guovllu ja mánnájoavkkuid gielladiliid bures. Nubbi lávki lea kártet makkár fálaldaga sis lea vejolaš dálá resurssaiquin fállat, ja mii lea dat gievrramus modealla maid sii nagodit fállat. Gielladoaimmaid lágideddiide berre leat čielga vuordámuš ahte mánát ožžot dan gievrramus fálaldaga maid lágideaddji nagoda fállat.

Gielldain ja eará eaiggádiin ferte gávdnot ollislaš giellaplána mánáid sámegielat giellabálgá várás.

Doaba *giellabálggis* govvida olbmo giellabirrasiid joatkevašvuoden, giellafálaldagaid bisttu ja ollisvuoden. Máná almmolaš giellabálggis galggašii álgit mánáidgárddi rájes ja de joatkit skuvlamannolagas, olles vuodđooahpahusa loahpa rádjái. Das ferte váldit vuhtii ruovttugiellan sámegiela hálli mánáid ja riikkagielat mánáid; iešguđetge muttuid goas mánná šaddá sámegielat birrasii (mánáidgárdi, skuvla). **Ferte leat vuolggasadjin dat, ahte sámegielat bálggis huksejuvvo ja fállojuvvo mánáidgárddi álggu rájis gitta skuvlaagi lohppii.** Nannoseamos giellabálggis lea go mánná oažu sámegielat fálaldaga olles áiggi mánáidgárddis, vuodđooahpahusas ja joatkaoahpus. Lea erenomáš dehálaš, ahte máná giella beassá ovdánit olles su mánnávuoden ja nuorravuoden čađa iige su gielladáidu bisán iige geahnohuva. Lea goittotge dađe bahábut hui dábálaš dálá diliin, ahte nu geavvá.

Dat albmanus, go olbmo vuosttašgiela gielladáidu áiggi mielde geahnohuvvá, gohčoduvvo gielladiehtagis giellaattrišuvdnan (eng. *language attrition*). Sámi mánáid hárrái vásihuvvo giellaattrišuvdna dan láhkái ahte mánás, geas lea sámegiella vuosttašgiellan, sámegiela dáidu geahnohuvvá dahje ii ovdán nu movt lunddolačcat livčii vuordimis vuosttašgielat olbmos. Muhtin mánát geain vuosttašgiella lea sámegiella, sahettet njuolgut heaitit sámásteames, ja sin gielladáidu geahnohuvvá nu ahte produktiiva sámegielat mánát šaddet reseptiiva sámegielagin. Jus mánát eai oba gulage eaige ane iežaset vuosttašgiela de dát sahktá jávkat, go nubbi giella váldá vuosttašgiela saji. Giellaattrišuvdna dáhpáhuvvá go mánáid gielalaš biras rievda nu ahte mánát gullet ja atnigohtet iežaset vuosttašgiela hárvvibut. Dákkár giellabirasrievdamat dábálačcat dáhpáhuvvet go mánná álgá mánáidgárdái dahje skuvlii, ja dán fálaldagas máná sámegiella ii dorjojuvvo doarvái. Váhnemat vásihit mánáid giellaattrišuvnna duođalaš áššin. **Dan dihte bargojoavku lea válljen deattuhit giellafálaldagaid bisttu dahjege jotkkolašvuoden dehálaš faktorin sámegiela seailluheamis ja nannemis mánáid produktiivvalaš giellan.**

Bargojoavku háliida deattuhit dan, ahte **buot sámeohpahusa ektui lea hui dehálaš meroštallat čielga ovddasvástádusa oahpahusa lágideamis ja čuovvuleamis.** Lea dábálaš ahte váhnemat šaddet guoddit ovddasvástádusa das álggahuvvogo sámegielat fálaldat, goas dat álggahuvvo, fidnego skuvla/mánáidgárdi sámegielat bargi ja gávdnojítgo sadjásacčat, jus bargi buohccá. **Sámeohpahusa ovddasvástádus ii sáhte goassige leat váhnemiid háddus.** Gielldat fertejít geahčat bearrái ahte sin vuogádagas lea ovddasvástádus sámegielat fálaldaga organisatoralaš beliin ja bohtosiin. Váhnemiin ferte leat čielga diehtu dan birra, geainna sii sahettet guorahallat mánáid sámegielat fálaldaga čuołmmaid - sihke dan, jus mánná ii oaččo fálaldaga mii sutnje gullá, ja dan, jus sámegielat fálaldat ii doaimma nu movt galggašii, ee. mánná ii oahpa sámástit dahje su sámegiela dáidu hedjona. Sámedikkiin berrešii leat bearráigeahčcoortnet mii sihkarastá ahte buot giellafálaldagat mat addojuvvojít gievrras giellamodeallaid vuogi mielde, duođasge lihkostuvvet sajáduhttit sámegiela mánáide hupmangiellan. Dákkár vuogádat gáibida ahte muhtun ásahusas leat rávvagat movt dađistaga nannet sámegieloahpahusa- dehe fálaldaga vai dat buorrána. Dát livčii Sámedikki

doaibma. Váidinvuogdaga ferte hukset nu, ahte váidin čujuha struktuvraide, fálaldaga lágideaddjái - ii ovttaskas bargiide ja oahpaheddiide.

Seammás lea hui dehálaš váldit vuhtii ja nannet sámegielat bargiid buresveadjima, bargobirrasa, doarjaga ja gelbbolašvuodloktema. Mii buohkat diehtit man garra deattuid vuolde ja vátni resurssaiquin sámegielat mánáidgárdebargit ja oahpaheaddjit barget. Dakkár dilis ee. kritihkka váhnemiin sahhttá čuohtcat hui lossadit ja persovnnalaččat ovttaskas bargiide, vaikko ovddasvástádus galggašii leat fálaldaga lágideaddjiin.

3.2 lešguđet doaibmavugiid namahusat

Miehtá Sámi mánáide lágiduvvon giellabirrasiid birra galget geavahuvvot systemáhtalaččat dihto doahpagat ja namahusat. Doahpagat galget leat čielgasat ja čađačuovgit, nu ahte daid bokte juohkehaš ipmirda, makkár joavkku ja makkár doaimmaid birra lea sáhka. Dat lea dehálaš vuosttažettiin váhnemiid dáfus: sii galget beassat válljet máná bajásgeassin- ja oahpahusbirrasa buriin áddejumiin das, makkár gielalaš bohtosat leat vuordimis sin mánáid ektui guđege birras. Nuppi dáfus dat lea hui dehálaš mánáidgárdedoaimmaid ja oahpahusa lágidudeaddji ja hálldašeaddji oainnus. Dat geas lea ovddasvástádus doaimmain, ferte čielgasit, jo namahusa dásis, buktit ovdan dan, makkár doaimmaid birra lea gažaldat. **Galgá áddet, ahte dihto giellamodeallaiguin lea vejolaš ollet dihto bohtosiidda.** Doaibmavugiid namahusat ja doahpagat galget govvidit dan, makkár modealla lea geavahusas, mii lea sámegiela rolla doaimmain ja makkár bohtosiidda lea vejolaš ollet guđege doaimmain.

Sámi mánáidgárđi / sámi skuvla / sámeluohkká / sámeossodat: Dát doahpagat galget čujuhit dakkár mánáidgárde- ja skuvladoaimmaide, main sámegiella lea gulahallama ja oahpahusa váldogiella. Sámi mánáidgárđi, -luohkká ja -ossodat galget lágiduvvot duše gievrras giellamodealla bokte: geavahusas lea nannenmodealla dahje oamastanmodealla. Jus geavahusas lea goaiKKANASmodealla (gč. ovddit dokumeantta), ja sámegiella geavahuvvo duollet dálle dahje duše oktan oahppofágan, de joavkku galggašii gohčodit eará láhkái.

Giellalávgun sahhttá gohčodit dakkár doaimmaid mánáidgárddis dahje skuvllas, gos sámegiella lea oahpahus- ja gulahallangiellan, vaikko dat ii leat mánáid ruovttugiella / vuosttaš giella. Geavahusas lea dalle dat modealla, man bargojoavku lea gohčodan oamastanmodeallan. Mánát ohpet sámegiela praktihkas, doaimmaid bokte. Sii ožot álgguus ieža hupmat dan giela man máhttet, muhto sii sámástišgohtet dađi mielde go sii ohpet sámegiela. Giellalávgumis ollašuhttojuvvo gielladiđolaš giellalávgunpedagogihkka. Rávesolbmot veahkehit ja dorjot máná sámásteami ja ovdánahttet dan iešguđetlágán pedagogalaš vugiiguin ja materiálaiguin. Ulbmil lea dat, ahte mánná hállagoahtá giela produktiivvalaččat. Riikkagiella ii galgga hubmojuvvot mánáiguin iige dat geavahuvvo doarjjagiellan. Vuollel skuvlaahkásaaččaid giellalávgun lea árat giellalávgun ja skuvllaagis álgán giellalávgun manit giellalávgun. Gievrramus giellalávgunmálle lea dievaslaš giellalávgun, gos buot doaimmat ollašuvvet sámegillii. Jus oassi doaimmain lea sámegillii ja oassi riikkagillii, gažaldagas lea oasseáigásaš giellalávgun. Dat ii leat seammá beaktıl go dievaslaš giellalávgun, iige das sáhte vuordit seammá buriid gielalaš bohtosiid. Oasseáigásaš giellalávgumis sámegiela oassi galgá leat unnimustá 50 % buot doaimmain, muđuid doaimmat eai deavdde giellalávguma kriteriaid.

Giellabeassi lea árat, dievaslaš giellalávgun mánáidgárddis eamiálbmoga dahje unnitlogu gillii. Dakkár joavku doaibmá nappo oamastanmodealla mielde. Mánát bohtet giellabeassái dan agis go dárbašit mánáidgárdesaji, ja sidjiide hubmojuvvo giellabeasis duššebeare sámegiella álggu rájes. Giellabeassi galgá leat ollislaš, searvvušlaš giellaaláskahttima oassin, bearrašiid ja servoša čatnašupmi doaimmaide lea guovddážis. Dat galgá álggahit ođđasis giela sirdáseami sohkabuolvvas nubbái dakkár sosiolingvistihkalaš dilis go mánjasat leat massán sámegiela bearrašiin. Giellabeasi maŋjá mánain galggašii leat vejolašvuhta beassat sámegielat skuvlaohpahussii.

Ovddabealde namuhuvvon doahpagat geavahuvvojit dálá áiggi dávjá boastut: dakkár doaimmat ja joavkkut, mat eai deavdde omd. giellalávguma kriteriaid, gohčoduvvojit giellalávgumin. Erenoamáš čuolbma dat lea leamaš giellabeassi-doahpagiin, mii lea váldojuvvon muhtun sajiin geavahussii ee. oktii vahkus lágiduvvon giellabottuid olis. **Giellabeassin galgá gohčodit dušše beaivválaš mánáidgárdejoavkku, mii doaibmá dievaslaš giellalávguma prinsihpaid mielde, nappo oamastanmodealla mielde. Duollet dálle lágiduvvon giellabottuid ii galgga gohčodit giellabeassin.** Skuvillas dahje rávesolbmuiguin lágiduvvon doaimmaidge ii galgga gohčodit giellabeassin, vaikko geavahuvvoše dievaslaš giellalávgunmetodat. Giellabeassi-namahus čujuha dušše vuollel skuvlaahkásaččaid doaimmaide. Nie lea maiddái eará máilmiguovlluin, gos giellabeassemetodihkka adnojuvvo, ee. *engetasgillii language nest, maorigillii kohanga reo ja havajagillii punana leo.*

Jus mánáidgárde-, skuvla- dahje astoáiggedoaimmat eai deavdde giellalávguma eavttuid, daid olis berre geavahit eará namahusaid, omd. *giellariššu, -deaivvadeapmi, -leaira, -kafea* dahje *-riekkis*. Dego jo bođii ovdan: lea hui dehálaš áddet, ahte dihto doaibmavugiuguin lea vejolaš olahit dihto mihtuid. Jus doaimmaid namahus čujuha dasa, ahte mánná galgá gullat sámegiela olles áiggi ja sámástišgoahtit produktiivvalaččat, muhto doaimmaid organisatoralaš bealit, viidodat ja sisdoallu eai vástit namahussii, de dat leat hui vahátlaš. Dat hehtte servodaga áddejumi giellaoččodeami ja -ovdánahttima birra ja máná rivttiid iežas gillii ja kultuvrii. Dat váttásmahattá gievrras giellamodeallaid lágideami ja váhnemiid válljejumiid iežaset mánáid buorrin.

3.3 Giellamodeallaid vejolaš gievru dahttinvuogit

Sámeservodagas ferte vuoruhit juohke áidna máná vuogatvuoda sámegillii, ja juohke mánná lea dehálaš. Bargojoavku guorrasa Váibmogiela (NOU:2016) evttohusaide vuolidit ohppiidlogu golmma mánnái go sámeluohká galgá álggahit. Dainna vugiin eambbo mánát ožzot oahpahusa gievrras giellamodealla alimus dásí mielde. Mánáid lohkomearri lea sámegielat fálaldagaid dáfus mearkkašahhti faktor, muhto nu lea maiddái rávesolbmuid, bargiid lohkomearri. Eanas sámi guovlluin váilot sámi oahpaheaddjít ja mánáidgárdebargit. Fálaldagaid eaiggádat háliidit dábabálaččat čuovvut riikkadási pedagoganorpmaid, go fas vásáhusat Sámis cájehit čielgasit, ahte mánnájoavkkus fertejít leat eambbo rávesolbmot, vai gielladiđolaš bargovuogit lihkostuvvet. Galle sámegielat rávesolbmo leat juohke máná nammii giellafálaldagain váikkaha dasa makkár doaimmaid lea vejolaš čađahit sámegillii, man stuora oasi olles fálaldagas lea vejolaš čađahit sámegillii ja makkárat leat fálaldaga bohtosat.

Gievrras giellamodeallain leat iešguđet dásit. Gievrras giellamodeallaid fertege oaidnit kontinuman, jotkkolašvuohan. Mánáidgárddi dahje skuvilla doaibmamodealla gievru dan mielde mađi stuorát oassi oahpahusas fállojuvvo sámegillii ja mađi buoret návccaiguin doaimmat

ollašuhttojuvvojit. Omd. skuvllas sámegiella sáhttá doaibmat oahpahusgiellan májgga osiin, stuorit oasis dahje olles oahpahusas. Jus sámegiella lea oahpahusgiellan olles oahpahusas de lea dat dieđusge gievrrat giellamodealla go jus sámegiella lea oahpahusgiellan dušše muhtin oasis oahpahusas. Goappaš oahpahusvuogit leat gievrras giellamodeallat, muhto nubbi lea gievrrat. Dat, man gievrras modealla geavahuvvo, váikkuha sakka dasa, makkár gielalaš bohtosat leat vuordimis. Mii goittotge deattuhit dan, ahte buot gievrras giellamodeallaid ulbmil galgá leat mánáid produktiivvalaš sámegielatvuohta.

Beroškeahttá das, makkár giellamodealla lea geavahusas, doaimmaid lágideaddjit, bargit ja olles sámeservodat berrejít geahčat movt sámegiela sajádaga sáhttá gievruptahttit. **Berre leat čielga vuordámuš ahte suohkanat ráhkadit plána movt gievrudit sámegieloahpahusa.** Seammás lea dehálaš ahte suohkaniin gávdno sámegielat bargiid rekrutterenplána.

Ee. čuovvovaš vugiiguin lea vejolaš gievruptahttit sámegiel fálaldaga:

- 1. Deaivvadeamit goaikkanasmodealla doarjan:** Jus mánáide fállojuvvo dušše sámegiela fágaoahpaheapmi, juogo báikkis dahje góiddusoktavuođaid bokte, eaige eará fágat oahpahuvvo sámegillii, de dat gullá geahnohis giellamodelli, man mii gohčodit goaikkanasmodeallan. Go dakkár oahpahusa galgá gievruptahttit, okta vejolaš vuohki lea fállat mánáide jeavddalaš, fysalaš deaivvademiid, maidda čohkejuvvojt omd. dihto guovllus buot sámegielat oahppit. Deaivvadeamit galget lágiduvvot sámegillii oamastan- dahje nannenmodealla bokte, dan mielde, makkár gielladuogáš ja -dássi mánáin lea. Mánáidgárdesuorggis sáhttá maid fállat deaivvademiid maidda sihke mánná ja váhnen searvaba.
- 2. Oassin sámegielat fálaldat:** Bargojoavku evttoha riggodahttit giellaoahpahusa, mii dárkuha skuvllas dan, ahte giellaoahpahusa lassin livče unnimusat guokte eará oahppoávdnasa/fága oahpahus sámegillii. Dainna lágiin lea vejolaš nannet geahnohis modealla, go sullii 25% olles oahpahusas de fállojuvvo sámegillii. Dákkár oahpahusvuohki lea geahčaluvvon ee. Suoma bealde Heahtá skuvllas. Romssa suohkanis árvalit fállat nuoraidskuvladásis guovtti fágas oahpahusa sámegillii, ohppiide geain lea sámegiella fágan 2022 čavčča rájes. Jus mánáidgárddis ii leat vejolaš doaibmat oalát sámegillii, giellabirrasa sáhttá ordnet dihto áiggi dahje dihto sajis. Omd. okta beaivi vahkus oalát sámegillii dahje sámegiella áidna gulahallangiellan olgun. Máná sámegiela oamasteami ja nannema dáfus lea buoret hukset dihto dilálašvuodaid ovttagielat sámegielat birasin go geavahit jámma sihke sámegiela ja riikkagiela.
- 3. Belohahkii sámegielat fálaldat:** Dán modeallas mánáid beaivválaš fálaldagas lea sámegillii unnimusat 50% áigge. Modealla sáhttá geavahit mánáidgárddis dahje skuvllas omd. jus ollásit sámegielat doaimmat eai lihkostuva danne go lea váttis oččodit sámegielat bargiid. Sámis lea dát vuohki geavahuvvon ee. Elgå mánáidgárddis lullisámiguovllus buriid bohtosiiguin.

Buot dakkár modeallain, main sámegiella geavahuvvo dušše oasseáiggis, ferte plánet vuđolaččat ja gielladiđolaččat.

Eaiggáda ovddasvástádus galgá ollašuvvat vuosttamaužjan oahpahanmodealla ja oahpahusa lágideami olis. Mánáid ja nuoraid sámegielat birrasa ferte goittotge nannet buot vejolaš arenain ja vugiiguin. Okta lasáhus giellabirrasii sáhttá leat **eahketbeaivedoaimmaid / skuvlla astoágiggefálaldaga lálideapmi sámegillii**. Dat lea buorre vejolašvuhta, go dat doaimmat dollet sistis speallama, stoahkama, olgoaktivitehtaid ja friddja gulahallama, maidda sámegiella heive hui burens. **Nubbi vuohki nannet sámegielat birrasa lea rekrutteret mánáidgárddiide ja skuvllaide sámegielat resursaolbmuid.** Sii sáhttet leat eallilan olbmot geat bohtet jovkui jeavddalaččat muitalit, stoahkat, lohkat dahje bargat mánáiguin árbevirolaš bargguid. Lea maiddái vejolaš ávkkástallat nuorat sohkabuolvvain. Skuvlaoahppit sáhttet fitnat mánáidgárddis oktii vahkus eahketbeaivvi ja lohkat mánáide, stoahkat singuin ja veahkehit olgobuđaldemiin. Smávva mánáide lea dehálaš oaidnit stuorit mánáid stoahkanskihpárin ja gielalaš rollamállen. Vuorraset olbmot fas leat hui móvssolaččat giela ja kultuvrra sirdima ja nannema dáfus. Go olggobeale resursaolbmot servet mánáidgárde- dahje skuvlafálaldahkii, de lea dehálaš ahte sii oahpásmuvvet diđolaš giellageavadiidda, mat čilgejuvvojtit 4. kapihtalis.

4. Diđolaš giellageavadat gievrras giellamodeallaid geadđgejuolgin

Gielladiđolašvuhta lea dehálaš ja ávžžuhähti árvu ja doaibmanprinsihppa buot olbmo doaimmain, muho erenomážit áitatvuloš gielaid nannemis ja ealáskahttimis. Gielladiđolašvuhta mearkkaša gielaid ja giellageavadiid diđošteami ja guorahallama ja doaimmaid plánema gielaid geahččanguovllus. Dat lea nappo gievrras giellamodeallaid vealtameahttun oassi. Sámi mánáidgárde- ja skuvladoaimmain ii leat doarvái ahte rávesolbmot duše sámástit mánáiguin, almmá makkárge čiekjalet guorahallama haga. Rávesolbmuin ferte leat ipmárdus iežaset giellageavadiin, iešguđet gielalaš válljejumiid váikkuhusain ja sin rollas gielalaš ovdagovvan ja stivrejeaddjin mánáide. Bargojoavku guorahallá dán oasis gielladiđolašvuđa viiddis ollisvuodas muhtun faktoriid, mat min oainnu mielde váikkuhit sakka giellafálaldagaid lihkostuvvamii ja bohtosiidda: **ovtagielat sámegielat birrasa huksema, mánnájoavkku gielalaš stivrema ja giellafálaldagaid árvvoštallama.**

Gielladiđolaš lahkonanvuohki doallá sistis maiddái diđolašvuđa mánnájoavkku gielladuogážis ja gielalaš dárbbuin. Mii leat dokumentas *Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat* čájehan guokte gievrras giellamodealla. Erohus dán guovtti gaskkas leage juste mánnájoavkku gielladuogážis, ja giellamodeallat nappo čielgasit čájehit midjiide ahte dá leat guokte goabbatlágan mánnájoavkku. Mánáidgárddis ja skuvllas **fertejít goabbat lágje bargat jus goappaš mánnájoavkkuin galget boahtit produktiivvalaš sámegielat mánát.**

4.1. Ovtagielat, sámegielat birrasa huksen

Sámegielat mánáidgárde- ja skuvlafálaldagaid bohtosiidda váikkuha buot eanemusat dat, man burens leat lihkostuvvan hukset sámegielat birrasa. **Produktiivvalaš guovttagielatvuohta eaktuda ovtagielat birrasiid.** Ovtagielat birrasa huksen fas eaktuda gielladiđolašvuđa. Dan dehálaš oassi lea systemáhtalaš giellaválljen. Dat mearkkaša dan, ahte sámegielat mánáidgárdejoavkkus dahje skuvlaluohkás sámegielat rávesolbmot sámástit mánáiguin álo systemáhtalaččat. Sámit leat

mánggagielat álbmot, ja váldogielaid deaddu lea garas olles Sámis. Mánggagielat olbmuid ja joavkkuid gaskkas lea dábálaš válljet giela gulahallanprinsihpa vuodul: válljejuvvo dat giella, man buohkat áddejít. Mánggagielagiid giellaválljen ii leat álo systemáhtalaš: olmmoš sáhttá válljet iešguđetge gielaš gaskkas dili, birrasa, fáttá ja iežas mielladili mielde. Lea vejolaš, ahte mánggagielat olmmoš ii álo oppa fuobmáge, man gillii son hupmá. Dat albmanus gohčoduvvo gielladiehtagis *kodamolsumin* dahje *kodaid ovttastahttimin* (eng. *code mixing / code switching*). Priváhta birrasin mánggagielat giellageavadiid ii leat álo vejolaš iige dárbuge stivret. Sámegielat mánáidgárddit ja sámeoahpahus goittotge berrejít leat nu ovttagielat birrasat go beare vejolaš. Dat mearkkaša, ahte **bargit fertejít nagodit dihto muddui bargat mánggagielat servošiid dábálaš, árgabeaivválaš giellageavadiid ja norpmaid vuostá.**

Manne systemáhtalaš sámásteapmi lea nu dehálaš? Juohke sátni, mii mánáide daddjo riikkagillii, lea dajakeahtes sátni sámegillii, ja dat geahpida máná sámegielat hivvodaga, man galgashii suodjalit ja nannet. Nubbi aspeakta lea dat ahte **rávesolbmuid giellageavadat leat ovdagovvan mánáid giellageavadiidda.** Jus mánáidgárdebargit ja oahpaheaddjít čájehit ahte lea ortnegis molsut sámegielas riikkagillii, omd. dalle, go lea hupmu “váttis” fáttáid birra dahje dalle go olmmoš lea váiban, dat signalisere mánáide ahte sámegiella ii leat seamma buorre ja anolaš go riikkagiella. Sámegielat bargit fertejít diđoštit iežaset giellaválljemiid ja daid mearkkašumi. Lea dehálaš, ahte giellaválljema birra hubmojuvvo bargoservošis ja bargiide lágiduvvo skuvlejupmi gielladiđolaš geavadiid birra.

Gielladiđolašvuhta berre sajáiduvvat ásahuaid oktasaš bargovugiide, bissovaš ja diehttevaš oassin sámegielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmain. Dat ii nappo galgga leat ovttaskas bargi gelbbolašvuoda ja beroštumi, váhnemiid vuordámušaid dahje mánnaivoakku giellamáhtu duohken. Ovttaskas váhnemiin sáhttet leat iešguđetlágan motivašuvnnat válljet sámegielat fálaldaga mánáidasaset. Mánáidgárddit, skuvllat, mánáidgárdebargit ja oahpaheaddjít leat profešsunála aktevrrat sámegielaid sirdimis odđa buolvvaide. Lea deatalaš ahte mánáidgárddi ja skuvlla giellafilosofija, ulbmilat ja geavadat leat čielgasat sihke oahpaheddiide, bargiide ja váhnemiidda.

Dalá áiggi goittotge Norgga ja Ruota bealte sámi mánáidgárddiin lea dábálaš geavahit riikkagiela veahkkegiellan mánáiguin. Riikkagiela geavaheapmái sámi giellafálaldagain leat dávjá guokte ákka. Vuosttaš ágga lea gielladoarja. Muhtumin ákkastallojuvvo ahte nuppigela oahppama várás lea buorre doarjut máná vuosttaš giela, ja danne livčii buorre geavahit maiddái riikkagiela sámegielat fálaldagain. Lea áibbas duohta ahte buot gielalaš doarja ovdánahttá máná giellaoččodeami. **Riikkagiella goittotge dorjojuvvo máná eallimis hui ollu iešguđetge birrasiin, go fas sámegielat birrasat gávdnojit ollu uhcit. Sámegielat fálaldaga ulbmil ii leat doarjut riikkagiela, baicce sámegiela.** Nubbi ágga lea oadjebas biras mánáide. Dávjá ákkastallojuvvo ahte sihkarastin dihte mánáide láđis ja oadjebas birrasa, de lea deatalaš láhčit saji sin nannošet gillii maiddái, ja dan dihte berre mánna beassat geavahit riikkagiela nu movt alcces heive buoremusat. Dát sáhttá maiddái leat váhnemiid čielga vuordámuš. **Oadjebasvuoda ja dorvvolašvuoda sáhttá goitge olahit mángga láhkái ja giellabirrasa lea vejolaš stivret liekkusuodain.** Dan birra čuožžu eambbo oasis 4.2.

4.2 Giellabirrasa stivren

Sihke mánáidgárddiin ja skuvllain berre leat čielga vuordámuš ahte mánná váldá atnui sámegiela, ja ahte sámegiella šaddá máná hupmangiellan. Giellaválljen ii leat dušše máhtu duohken, dat sahttá maid sajáiduvvat meannudeapmin. Jus mánná hárjána ahte sámegiela ii dárbbas hupmat, de dan meannudeami lea váttis jorgalahttit. Jus mánát galget sámástit, de fertejít guokte dingga leat sajis:

1. Máhttu: mánás ferte leat dan mađe sámegielmáhttu ahte duođaid nákce sámástit.
2. Dárbu: mánná ferte dovdat dárbbu sámástit.

Dárbu dihto giela hupmat badjána vuosttažettiin ovtagielagiid searvis. Jus lea ovtagielat sámegielat fárus, de badjána dárbu sámástit jus dainna olbmuin galgá gulahallat. Sámis leat goittotge eanas sámegielagat unnimusat guovttagielagat. Dárbu sámástit ii leat danne čielgasit čadnon gulahallamii, go mii bures gulahallat sámegielagiiguin riikkagiela bokte. Sámis dakkár duohta dárbu sámástit šaddá álkit dalle, go lea dahkamuš nuppi riikka sámegielagiiguin, geaiguin ii leat vejolaš válljet riikkagiela ja geaiguin sámegiella lea lunndolaš gulahallangaskaoapmi. Sámis leatge buorit vásáhusat sámegielat ohppiid rájáid rasttildeaddji, oktasaš doaimmaid olis, ee. Ohcejoga ja Sirpmá skuvlaoahppiid gaskkas. Dat lea goittotge vejolaš dušše dihto guovluin ja dihto sámegielaid ektui, ja praktihkas váttis lágidit jeavddalačcat goittotge smávva mánáiguin. Eanas sámemánáid árgabeaivvis lea nu, ahte go eat dárbbas sámástit vai gulahalašeimmet, de ii leat goassege bággu sámástit. Juste dán geažil mii eat leatge dássázii juohke oktavuodas lihkostuvvan oažut mánáid sámástit. Mánáide ja nuoraide ferte cegget dárbbu sámástit čielga vuordámušaid bokte - ovtagielat birrasis, gos rávesolbmot diđolačcat stivrejít mánáid giellageavaheami.

Go mánát leat unnit, de sis lea stuorámus potentiála oahppat eambbo gielaid almmá oahpahusa ja rahčama bokte. Mánát eai leat giellaaktivistat, hui hárve mánná vállje giela ideologalaš ákkaid vuođul, dego rávesolbmot soitet bargat. Mánát geavahit giela gulahallama váste, ja válljejit dan giela man bokte njuovzilepmosit gulahallet earáiguin. Mánát leat seammás hui hearkkit ja čeahpit válljet giela dakkár signálaid mielde, maid sii áicet iežaset birrasiin. **Ovtta dehe guovtti máná dárusteapmi sahttá nappo váikkuhit olles mánnájoavkku beroštupmái dárustit beaivválačcat. Rávesolbmuid ovddasvástádussan lea stivret mánáid giellaválljema ja bisuhit sámi giellafálaldagaid ovtagielagin.**

Giellabirrasa stivren lea nappo deatalaš, muhto dat ii leat eisege álki. Mánáidgárdebargit dávjá muitalit ahte olmmoš dovdá iežas garasin ja unnán liekkusin go ii juollut saji máná vuosttašgillii, ja sii ballet movt dákkár starggasvuhta váikkuha máná dorvvolášvuhtii ja obbalaš ovdańeapmái. Dutkamat leatge guorahallan movt mánáid ovdańeapmái váikkuhit iešguđetlágan bajásgeassinvuogit. Rávesolbmuid meannudeapmi mánáiguin juhkojuvvo njealji rávesolmmošrollii, dan mielde movt sii čájehit liekkusvuoda ja vuordámušaid mánnái. Liekkusvuhta ja vuordámušat leat rávesolbmo meannudeamis guokte dehálaš dimenšuvnna.

Go rávesolmmoš ovttastahttá liekkusvuoda ja vuordámušaid iežas gulahallamis mánáiguin, dat gohčoduvvo *autoritatiiva bajásgeassinvuohkin*. Dakkár bajásgeassinvuogis rávesolbmos leat čielga vuordámušat mánnái, earret eará meannudeami, bargguid ja oahppama hárrái. Seammás rávesolmmoš hukse buriid oktavuođaid ja oadjebas gulahallama mánnain, čilge manne mis leat vuordámušat láhttema hárrái ja addá mánnái vejolašvuoda ovdanbuktit iežas jurdagiid. Dát bajásgeassinvuohki sihkkarastá mánáide dorvvolášvuoda ja dahká sin iešheanalažan.

Autoritatiiva rávesolbmuid vuostebárran leat ges *miediheaddji rávesolbmot*. Miediheaddji rávesolbmot čájehit ollu liekkusuvaða mánáide, muhto sis fas leat unnán vuordámušat. Jus sis ležjet vuordámušat, de lea álo vejolaš ákkastallat ja rievadit vuodđoeavttuid. Dát lasiha mánáid birrasii vuorddekeahesvuða. Vaikko orruge leame liekkusuvahta go olmmoš ii stivre máná eage leat makkárge vuordámušat mánnái, omd. giellageavaheami dáfus, de dutkamat čájehit ahte dakkár rávesolmmošrolla ii seamma bures hukse oadjebasvuða ja buriid oahppaneavttuid mánáide. Dutkamat čájehit ahte go rávesolbmot čájehit áddejumi ja liekkusuvaða mánnái seammás go leat cielga rájít ja vuordámušat, de mánná hukse iešheanalašvuða ja iešluohtámuša.

Autoritára rávesolbmot fas gáibidit mánáin ollu, áibbas beroškeahttá mánáid agis ja láddanmuttus, ja čájehit unnán áddejumi ja liekkusuvaða. Sii eai čilge vuordámušaid ja gáibádusaid duogáža eage atte mánnái vejolašvuða ovdanbuktit eahpádusa, balu ja eahpesihkarvuða. Dáinna bajásgeassinvugiin mánát šaddet unnán iešbirgejeaddjit. *Dodjálas rávesolbmuin* eai leat vuordámušat mánnái iige liekkusuvahta, ja sii leat oppalohkái unnán oinnolačcat máná bajásšaddamis. Dakkár rolla ii leat heivvolaš iige sávahahhti bajásgeassin- ja oahppoásahusain.

Giellabirrasa stivren gullá autoritatiiva bajásgeassinvuohkái, dalle go dat dahkko áddejumiin ja máná vuhtiiváldimiin. Dán bajásgeassinvuogi vuodđoprinsihppa lea ahte vuordámušaid galgá čilget ja vuoduštit, dat galget heivet mánáid láddanmuddui, ja mánát galget beassat ságastit vuordámušaid birra. Buot dát prinsihpat láhčet saji giellaságastallamiidda, mat sáhttet ovddidit sihke mánáid ja rávesolbmuid gielladiðolašvuða. Ságastallamiid bokte sáhttá ovttas mánáigun digaštallat manne lea deatalaš sámástit. Liekkusuvaða sáhttá olahit go addá mánnái saji mualit movt son vásiba sámásteami. Leago váttis sámástit go ii dovdda buot sániid maid dárbbaša? Dovdágo mánná balu? Máñggagielat mánáin soitet laktásit iešguđetlágán dovddut iešguđet gielaide ja daid geavaheapmái. Daid dovdduid lea dehálaš dakhak oinnolažjan ja guorahallat, sihke gielladiðolašvuða geahččanguovllus ja sámepepedagogihka inklusiivvalašvuða ja máná aktiivvalaš rolla dáfus.

Lea deatalaš ahte mánáidgárddiid bargit ja oahpaheaddjit dihtet ahte giellabirrasa stivren ii dagat mánáide dorvvuhisvuða, muhto baicca doarju mánáid dorvvolášvuða. Dutkamat leat maiddái čájehan ahte go sámi nuorat máhttet sámegiela, de sis lea nannoset čanastat sámi identitehtii, ja dat orru nanneme sin buresveadjima. Sámi mánnái lea nappo buorre oahppat sámegiela, ja dan son dakhá buoremusat jus beassá beaivválačcat leat ovtagielat sámegielat birrasii ja go sus vurdojuvvo ahte humpagoahatá sámegiela. Ásahusat eai berre atnit vuodđun máná giellapreferánssaid dakkár dilis go mánná ii vuos hálldaš sámegiela nu bures.

Ovtagielat, sámegielat birrasa dáfus lea hui mearkkašahti dat, galle bargi leat dihto storrosaš mánnájoavkkus. Dušše jus rávesolbmot leat doarvái, sii nagodit searvat aktiivvalačcat mánáid stohkosiidda ja doaimmaide ja stivret mánáid sámásteami. Mađi eambbo mánát leat iehčanassii, dađi eambbo jáhkehahhti lea ahte sii gulahallet riikkagillii. Bargojoavku deattuha ahte sámi mánáidgárddiin ja skuvladoaimmain galget leat eambbo bargit go riikkagielat doaimmain. Dan ferte doaimmaid lágideaddji ja jođiheaddji váldit vuhtii.

4.3 Árvvoštallan

Gievrras giellamodeallaid definišuvnras lea árvvoštallan dehálaš oassi. Mánáid giellageavaheapmi galgá jeavddalaččat árvvoštallojuvvot. Árvvoštallama vuodđun lea bargojoavkku defineren ulbmil: produktiiva sámegielat mánát. Go dan galgá árvvoštallat, de ferte jearrat: "Sámástitgo mánát?" Dán jearaldaga berre guorahallat guokte fáktoora bokte: 1. mánáid gielalaš návccat, dahjege sin máhttu sámegielas, 2. sin giellaválljen, nappo dat, geavahitgo sii sámegiela produktiivvalaččat iešguđet olbmuiguin ja diliin.

Go sámegiella lea mánnájoavkku gulahallangiellan ja mánát duođaid leat produktiiva sámegielagat, de árvvoštallamii boahdá maid liige oassi, mii nannenmodeallain álggu rájes lea árvvoštallama guovddážis: Movt lea mánáid sámegiella? Movt mii sáhttit bargat vai máná giella ovdána? Oamastanjoavkkus ferte ovddemusat bargat dainna ahte mánát sámástit juohke áidna dilis, ja nu ii leat ávkkálaš árvvoštallamis deattuhit mánáid giela iešvuodđaid ja mánggabealatvuoda ovdal go sámegiella lea mánnájoavkku gulahallama ja oahppama reaidun.

Árvvoštallama ulbmil lea addit bargiide reaidduid vai sáhttet bargovugiid rievdadit ja heivehit daidda hástalusaide maid vásihit mánnájoavkku giellageavaheamis ja gielladáiddus. Árvvoštallama ulbmil ii leat dušše bargiid diđolažan dahkat das goas mánát eai sámás ja goas de fertejít rievdadit bargovugiid. Liikká dehálaš lea dahkat bargiid diđolažan lihkostuvvama hárrái. Go lea diđolaš dasa maid dahká go mánát sámástit, de sáhttá dan bargovuogi ovdánahtti ja atnit sullasaš bargovugiid doaimmain main mánát eai sámás seamma ollu. Go mánnájoavku rievdá, de árvvoštallama bokte čielgasit boahdá maid vásihit mánnájoavkku hárrái. Vaikko okta bargovuohki lea doaibman ovdal, de ii leat daddjon ahte dat doaibmá maiddái dalle go mánnájoavku rievdá.

Guovddáš jearaldagat oamastanmodealla árvvoštallamis: Leago mánná ollen dakkár gielladáiddu dássái ahte sus leat návccat sámástit produktiivvalaččat? Makkár dilálašvuodain mánát lávejit sámástit? Goas buoremusat lihkostuvvat? Goas mánát eai báljo sámás, ja movt sáhttit mánáid giellageavaheami stivret sámegiela guvlui dákkár dilis? Maid mii dahkat riekta? Movt sáhttit rievdadit bargovugiid vai lihkostuvvat buorebut?

Guovddáš jearaldagat nannenmodealla árvvoštallamis: Leatgo giellaoahpalaš oasit mat leat rašit mánnájoavkku gielas? Movt lea mánáid sátnehivvodat? Adnojítgo riikkagielsánit ollu? Dán árvvoštallama ulbmil lea fuomášuhttit bargiide daid beliid máná gielas maid diđolaččat sáhttet nannet. Jus riikkagiella adnojuvvo ollu mánnájoavkkus, de berre vuoruhit oažut sámegiela gulahallangiellan mánáid gaskkas.

Árvvoštallan lea guovddáš oassi diđolaš giellageavadis danne go dat lea buorre vuohki movt rávesolbmot mánáidgárddiin ja skuvllain šaddet diđolaččat iežaset bargovugiin. Mánát berrejít searvadahttojuvvot árvvoštallamii, dán birra leat čállán eanet kapihtalis 5.2.2.

5. Gievrras giellamodeallaid ollašuhttin sámi mánáidgárddiin ja skuvllain: vejolaš bargovuogit

Dokumeanttas leat dál boahtán ovdan gievrras giellamodealla guokte beali, organisatoralaš bealit mat fertejít leat sajis, ja diđolaš giellageavadat, maiguin mánáidgárddiin ja skuvllain ferte bargat vai sámegielat fálaldat doaibmá. Dát gullet sámegieloahpahusa struktuvrralaš eavttuide. Dán kapihtalis bargojoavku guorahallá iešguđet praktikhkalaš beliid, mat laktásit gievrras giellamodeallaid ollašuhttimii. Oahpaheddjiiin ja mánáidgárdebargiin lea metodafriddjavuohta, dat mearkkaša ahte ieža besset mearridit makkár bargovugiid áigot geavahit. Dát kapihtal doaibmá inspirašuvdnan ja das leat ovdamemarkat movt sáhttá bargat.

5.1 Mánáid sirren gielladili mielde

Sámegielat mánáidgárde- ja oahpahusdoaimmaid ulbmil lea fállat juohke mánnái gievrras giellafálaldaga dakkár dásis, mii heive su duogážii ja dárbbuide. Oktageardánis prinsihppa lea ahte mánná ferte álo fidnet vehá eambbo go maid son máhttá: **giellafálaldat ii galgga leat sutnje menddo álki, muhto ii menddo váttisge**. Dego mánjii lea namuhuvvon, sámemánáid duogážat ja dilit molsašuddet sakka. iešguđet guovluin ja iešguđet giellajoavkuin leat hui iešguđetlágan dilit, muhto nu leat dávjá maiddái ovta ja seamma guovllus. Lea hui mihtilmas dilli, ahte oassi mánáin hupmet sámegiela ruovttugiellan ja geavahit giela produktiivvalaččat, ja fas muhtun mánáin ruovttus hálloljuvvo eanaš dahje dušše riikkagiella, ja máná sámegiela máhttu lea eanaš reseptiivvalaš dahje váílu oalát. Dalle okta oktasaš sámegielat joavku ii fála juohke mánnái buoremus vejolaš diliid ovdanit sámegielas iežas dási mielde. Dat soaitá lihkostuvvat jus joavkkus leat nu ollu bargit, ahte lea vejolaš sihkkarastit juohke mánnái sámegielat fálaldaga ja doarjaga individuálalaččat. Praktihkas dilli lea goittotge dávjá dakkár, ahte eai leat doarvái návccat jámma váldit vuhtii juohke máná, baicce giellafálaldaga ferte lágidit heajumus gielladáiddu mielde, ja dalle nanu sámegielat mánát eai oačço doarvái doarjaga ja hástalusa iežaset ovdáneapmá. Seamma fuones molssaeaktu lea jus giellafálaldat lea menddo góibideaddji daidda mánáide, geaid gielladáidu ii leat vel nanus ja produktiivvalaš, ja sii duššástuvvet ja bázáhallet.

Dárbu fysalaččat sirret ja góibádus váhnemiin fysalaččat sirret dán guokte mánnájoavkku badjána go giellafálaldat ii doaimma, go mánát geavahit riikkagiela sámeohpahusas. Jus dákkár diliis ii sirre, de nannenjoavkku mánát maid dárustišgohtet. Jus lihkostuvvá oamastanjoavkku mánáid giela molsut, de sirren ii oba šattage čuolbman, ja dalán go dainna lihkostuvvá, de sáhttá sirrema loahpahit. Dakkár diliis go riikkagiella lea oamastanjoavkku mánáid gulahallangiellan mánáidgárddis dahje skuvllas, de lea buoremus lágidit guokte sierra sámegielat joavkku mánáid gielladiliid mielde. Gievrras giellamodeallaaid dáfus dat mearkkaša ahte seamma mánáidgárddis dahje skuvllas leat sihke joavkkut, main geavahuvvo oamastanmodealla, ja joavkkut, main geavahuvvo nannenmodealla. Suomabealde dakkár modealla doaibmá mánáidgárdedásis dan bokte, ahte leat guokte sierra tiippa sámegielat mánáidgárdejoavkku: 1) giellabeasit daidda geain ii leat sámegiella ruovttugiellan dahje muđuid vel nanu sámegiela dáidu, ja 2) eatnigielagiidda dárkuhuvvon sámegielat joavkkut. Goappáge kategorijas mánáidgárddi bargit hupmet mánáiguin dušše sámegiela, muhto giellafálaldaga dássi lea heivehuvvon mánáid gielladási mielde. Giellabeasis geavahuvvo giellalávgunmetodihkka: mánáide

hubmojuvvo čielgasit, guovddáš sánit ja frásat geardduhuvvojit jámma, veahkkin leat mimihkka ja govat. Eatnigielagiiguin fas lea ee. vejolaš geavahit molsašuddi ja rikkis sámegiela álggu rájis, go sis jo leat gielalaš vuodđonávccat, maid ala sáhttá hukset máŋggabealat gielladáiddu. Nubbi guovddáš erohus laktása mánáid sámásteampái. Eatnigielat mánain sáhttá ja galgá vuordit produktiivvalaš sámásteami sihke ráves olbmuiguin ja gaskaneaset álggu rájis. Giellabeasis fas lea dábálaš ahte mánát hupmet álggus dušše riikkagiela, ja rávesolmmoš de bargá dainna ahte mánná oahppá sámegiela ja sámástišgoahtá.

Dego mii leat deattuhan, sihke oamastan- ja nannenmodealla ulbmil lea máná produktiivvalaš sámegiela máhttu. Mánáidgárde- ja skuvlaldoaimmaid ferte láhčit dan vuodul, ahte mánáidgárdeáigodaga manjá mánná hupmá sámegiela produktiivvalaččat. Jus dat doaibmá, skuvllas ii leat šat dárbu sirret mánáid ruovttu gielladili mielde, nannenmodealla galggašii de heivet buohkaide.

Skuvllas ferte leat plána dakkár diliid várás, jus nannemodealla mielde doaibmi skuvlaluohkkái boahtá ovttaskas mánná, guhte ii máhte sámegiela ollinge dahje seamma dásis go earrásat. Dálá áiggi geavvá praktihkas dávjá nu, ahte dilli górtá ovttaskas oaheaddjái čoavdinlhákai, ja ahte son hupmagoahatá dan ovttaskas oahppái riikkagiela, ja sáhttá gaskkohagaid olles luohkkái hupmat riikkagiela. Nu ii galgga leat. Váikkuha oalle negatiivvalaččat olles mánnájovkui, jus oaheaddjí geavahišgoahtá riikkagiela. Dat iige doarjo riikkagliet máná sámegiela oččodeami ja enkulnererema ja soaitá šaddat sutnje hui lossadin. Čovdosiid ferte gávnahit olles skuvlla dásis. Lea vejolaš ahte riikkagliet oahppái fállojuvvo sierra sámegiela oahpahus dahje ahte jokvui válđojuvvo persovnnalaš veahkebargi, gii jámma veahkeha ja doarju su gielalaččat. Jus dakkár oahppit leat ollu, buoremus soaitá leat lágidit sidjiide sierra joavkku, man ulbmilin lea omd. ovta lohkanjagi siste buvttadit dakkár sámegiela dáiddu, ahte mánná sáhttá sirdásit sámegielat luohkkái.

Mánáid sirren guokte sierra sámejovkui sáhttá boktit dovdduid omd. váhnemiid gaskkas. Váhnemat soitet loavkašuvvat, jus sin máná evttohit bidjet oamastanjovkui go fas sin jurdda lea, ahte mánná máhttá sámegiela. Guokte sierra joavkku vuogádaga ferte plánet vuđolaččat ja dan dárbbu ferte máhttit ákkastallat servodatlaččat. Dat ii galgga leat makkárge árvoválljen iige identitehtagažaldat, dat ii muital geange sápmelašvuodas iige meroštala máná gelbbolašvuoda. Dat lea baicce praktihkalaš vuohki doarjut juohke ovta sámemáná su iežas dárbbuid ektui ja dainna lágiin nannet sámegiela servodagas.

5.2 Gielladiđolaš barggu álgaheapmi giellafálaldagain

Guokte goabbatlágan mánnájoavkku gáibidit guokte goabbatlágan bargovuogi. Sámis ii leat leamaš diđolašvuohta dan hárrái ahte dát guokte mánnájoavkku dárbbašit goabbat bargovuogi jus galget seamma mihtu olahit. Mii leat mánjii bargin riikkagliet ja sámegielat mánáiguin seammalágán bargovugiiguin. Boađus lea ahte mánát riikkagliet ruovttuin eai leat šaddan produktiiva sámegielagin, ja dán láhkái lea riikkagiella vuoitán saji sámi mánáidgárddiin ja luohkáin, maiddái sámegielat mánáid gaskkas. **Go mánát, geat juo sámástit ruovttus, bohtet sámegielat mánáidgárdái dahje skuvlii, de sii jotket sámásteamis doppe jus earát maid sámástit,** muho riikkagliet mánát eai sámás dušše dainna go gullet sámegiela iežaset birra. **Oamastanmánáid hárrái fertejít rávesolbmot diđolaččat bargat vai mánná galgá oahppat sámegiela, ja rievadadit mánná giellageavaheami.**

5.2.1 Movt álggahit gielladiđolaš barggu nannenmodeallas

Máná gielalaš doarjun ja ovdánahttin lea bistevaš proseassa. Nugo ovdal leat namuhan, de galggašii máná gielalaš fálaldat álo leat veahá alit dásis go su gielalaš návccat. Go mánná sámasta produktiivvalaččat, de lea bargun nannet ja viiddidit su gielalaš máhtu ja áddejumi. Nannenmodealla lea jurddašuvvon mánáide geain lea sámegiella ruovttugiellan. Vaikko mánát oččoditge sámegiela lunddolaš dilálašvuodas, de leat sámegielat áitatvuloš gielat. Sámegielaid sajádat ruovttugiellan lea geahnohuvvan ođđaáiggis, go riikkagiela ožot coavcci min árgabeaivvis iešguđetlágan elektrovnnalaš rusttegiid bokte, nugo TV, dihtora, dihtordulbosiid ja dihtorspealuid. Áigi mii ovdal geavahuvvui oalát sámegielat gulahallamii, geavahuvvo dal maiddái riikkagiela sisdoalu geahčcamii ja guldaleapmái. Nannenmodeallat fertejít dán servodatrievdama váldit vuhtii. Giella ii berre šat adnojuvvot nu diehttelassan ahte dasa ii dárbbáš láhčit saji iige plánaid. Maiddái nannenmodeallas fertejít leat giellaplánat ja giellapolicy, mii muitala makkár sadji *sámásteamis* lea, ja mii vurdojuvvu mánáid giellaovdáneamis. Giellaplána berre maiddái muitalit movt mii vuostáváldit mánáid geain ii leat sámegiella ruovttugiellan, ja makkár giellačuovvuleami sii ožot vai olahit produktiivvalaš sámegielmáhtu, ja movt giellafálaldat bargá vai riikkagiella ii oaččo coavcci gulahallangiellan.

Gielladiđolaš bargovuohki góibida ahte bargit árvvoštallet sihke iežaset ja mánáid sámegielgeavaheami. Nannenfálaldagain sáhttá vuordit ahte sámegiella lea juo gulahallangiellan mánáid guovdu. Lea goitge dehálaš ahte oahpaheaddjít, ja eará bargit, čađat árvvoštallet leatgo arenat dehe áiggit, go riikkagiella dattege lea geavahusas, omd. go gehččet youtube, olgun, spábbačiekčamis dehe eará falástallandoaimmain, dahje orruo muhtun mánáin riikkagiella vuotime gulahallangiellan. Dasto ferte geahčalit gávdnat vugiid movt viiddidit sámegiela geavaheami maiddái dán dilálašvuodain. Rávesolbmot fertejít ieža leat ovdagovvan, ja sii fertejít ráhkkanit sámástit áššiid birra mat TV:s ja Youtubes gullojat aivve váldogielade, ja fáttáid birra main ieža geavahit ollu riikkagiela sániid. Rávesolbmot fertejít maid sihkarastit ahte olgadoaimmat leat buorit giellabirrasat, ja ahte mánát olgun maid besset oččodit ođđa sániid ja geavahit sámegiela. Sámegiela geavaheami viiddideapmi góibida ahte rávesolbmot servet mánáid doaimmaide, erenoamážit dakkár diliin go oidnet ahte riikkagiella vuoitá.

Rávesolbmot leat giellaovdagovvan mánáide. Sin bokte mánát ohpet giela ja dan makkár meannudeapmi lea dohkálaš go sámasta. Vaikko nannenmodeallas lea vuorddehahti ahte mánát leat ollu oahppan ruovttus, de lea goitge nu ahte giellafálaldaga bokte mánát galget nannet ja viiddidit maid leat oahppan. Giellafálaldaga rávesolbmot berrejít diđolaččat bargat iežaset giellageavahemiin, earret eará hárjehallat hupmat čielgasit. Lea maid málssolaš ahte sii čuvvot daid giellageavahanprinsihpaid maid giellafálaldagas áigot oahpahit mánáide, ja nu maiddái unnidit riikkagiela sániid geavaheami sámáteamis. Muhtumin gullá olbmuid šuohkiheame ahte ovdalhan leat maiddái seaguhan riikkagiela ja sámegiela. Manne mii galgat dán áigge váruhit nu sakka das? Lea duohta ahte ovdal leat maid geavahan riikkagiela sániid ođđa áššiide, omd. keskus, senter, formannskáhppi, ja muhtun dákkár sánit gávdnojít maiddái boares sátnegirjjiin. Giellaplánema ja normerema bokte mii leat goit ožzon sadjái sámegiel sániid ollu áššiide, nugo guovddáš ja ovdagoddi, ja riikkagielaid sánit leat dađistaga báhcán eret beaivválaš geavahusas. Otná dilis gullojít maiddái riikkagielaid sánit geavahusas dalle go sámegielas leat vástideaddji sánit. Go rávesolbmot válljejít

riikkagielaid sáni eaige baicca sámegiel sáni, de dat sáhttá leat juogalágan stiilaášsi mii lea rávesolbmo válljejumi duohken. Jus rávesolbmot dávjá válljejit dainna lágiin, de sáhttá geavvat nu ahte mánain gártá nu unnán vásáhus sámegiel sániiguin, ahte sámegiel sátni ii oba ohppojuvvoge. Sámi giellafálaldagaid mihtuhan lea nannet máná giela, maiddái su sátnevuorkká. Danne dákkár giellaseaguheami berre garvit. Oahpaheaddjit ja bargit sáhttet searválaga ohcat sámegielsániid daidda doahpagiidda maidda geavahit riikkagiela sániid, ja dainna lágiin viiddidit maiddái iežaset sámegielgeavaheami.

Diđolaš giellabargu nannenmodeallas eaktuda ahte oahpaheaddjit ja bargit dihtet makkár giellaoahpalaš bealit leat hearkkit mánáid gielas, ja dárbbasít liigefuomášumi. Lea maid dehálaš atnit muittus ahte muhtun giellaráhkadusaid riikkagielat dorjot, omd. ahte lea morfologalaš erohus gaskkal vearbbaid vássánáiggi ja dálá áiggi. Muhtun giellaráhkadusaid riikkagielat fas eai doarjjo, ja dat gáibidit deattuheami. Jus riikkagielat leat dáro- dahje ruotagiella, dat eai doarjjo erohusa gaskkal nominatiivva ja akkusatiivva, namalassii ahte lea erohus gaskkal "mielki" ja "mielkki", "čáhci" ja "čázi". Riikkagielat maid eai doarjjo guvtiidlogu pronomeniid ja vearbahámiid ("moai", "doai", "soai"). Dalle lea dehálaš giellafálaldagain sihkarastit mánáide doarvái vásáhusaid dákkár ráhkadusaiguin.

Gielladiđolaš bargu nannet giellalaš ráhkadusaid mánáid gielas ovddida maid mánáid obbalaš giellaovdáneami. Dat viiddida máná sátnevuorkká ja dat nanne mánáid konteavsttahis giela (giella mii gieđahallá áššiid mat eai leat dás ja dál). Sihke sátnevuorká ja konteavsttahis giella leat dárbbashačcat skuvlaagis go mánná dađi mielde galgá oahppagoahtit lohkama bokte. Gielladiđolaš bargu maid nanne máná muitalandáiddu ja dáiddu ovdanbuktit iežas jurdagiid. Mánát berrejít vásihit mánggabealat giellabirrasa, gos sii ieža maid galget oassálastit ságastallamiin sihke dálá áiggi, vássán áiggi ja boahtte áiggi birra, gos vurdojuvvo ahte sii sihke västidit ja jerret, guldalit ja muitalit. Mánáidgárddiin berre muitit ahte mánát galggašedje oažüt nu buori vuodú sámegielas ahte nákcejít oahppat sámegiela bokte. Dat mearkkaša ahte sii áddejít maiddái dalle go hubmojuvvo áššiid birra mat eai dáhpáhuva dás ja dál, ja ahte máhttet muitalit iežaset jurdagiid birra nu, ahte nubbi olmmoš dan ipmirda.

5.2.2. Movt álggahit gielladiđolaš barggu oamastanmodeallas

Oamastanjoavkku mánáid váhnemiin ii leat ollu sámegielmáhttu, nu ahte jus mánná galgá šaddat sámegielagin, de dainna ferte mánáidgárdi dahje skuvla bargat. Váhnemát leat válljen sámegielat fálaldaga mánáidasaset ja dainna lágiin čájehit ahte sii háliidit ahte mánná galgá sámegielagin šaddat. Oamastanjoavkku hárrai lea danin hui dehálaš ahte váhnemiidda čilgejuvvo dárkilit mii lea mánáidgárddi ja skuvlla bargu: jus galgá nagodit hábmet ovttaglielat sámegielat birrasa, de dat mearkkaša dan ahte mánát eai ieža beasa válljet makkár giela háliidit hupmat mánáidgárddis dahje skuvllas. Rávesolbmuid dehálaš bargun lea baicca stivret mánáid giellageavaheami vai mánát sámástišgohtet. Go váhnemát dihtet makkár giellageavadat mánáidgárddis leat, de sis lea alddineaset vejolašvuhta ovdal juo árvvoštallat heivego dat sin bearrašii, ja válljet eará fálaldaga jus ii heive. Giellaservošiidda addá diehttevašvuđa go sámegielat mánáidgárde- ja skuvlafálaldagain leat čielga giellalaš mihtut ja bargovuđit, mat eai rievđdat váhnenoavkku molsašuddi vuordámušaid mielde. Lea erenoamáš deatalaš ahte sámegielat fálaldagat nákcejít bisuhit ovttaglielatvuđa ja čilget váhnemiidda manne dat bissu nu. Bargit fertejít dovdat giellaválljema prinsihpaid dan mađe bureš ahte nagodit jeđđet ja doarjut vuorjašuvvan váhnemiid almmá rievdatkeahttá ovttaglielatvuđa.

Bargit eai galgga ráhkadir priváhta šiehtadusaid ovttaskas váhnemiiguin geavahit riikkagiela gaskohagaid. Váhnemiidda lea dehálaš mualit movt oamastanmodeallas huksejuvvo mánáide oadjebas biras. Riikkagiela mánáid mánáid boahatá jokkui dakkár dilis, ahte son ii ádde maid bargit hupmet sutnje, muhto bargit gal áddejít maid son hupmá riikkagillii. Bargit čájehit mánái hui konkrehtalaččat, ahte sii áddejít máná, muhto bissot ain sámegielas mánain háladettiin. Smávva mánáiguin oadjebasvuhta ii leat dušše gielalaš gulahallama duohken, dat šaddá liegga láhttema ja meannudeami bokte.

Mánáid lea maid dehálaš oahpásmahattit ja searvadahttit ulbmilii. Rávesolbmot fertejít čielgasit hupmat maid vurdet mánás; dáppe mii sámástit. Go lea sániiguin dán čilgen, dalle lea maid dehálaš ahte rávesolbmot daguid bokte duođaštit dán. Jus rávesolmmoš gullá mánáid ságasteame riikkagiela, de ferte juoga lágje dustet dan dili. Jus mánáid lea reseptiiva sámegielat de ferte juoga láhkái reageret riikkagiela geavaheapmái. Jus rávesolbmot leat dadjan ahte dáppe mii sámástit, muhto eai daga maidege go mánát hupmet riikkagiela, de dat lea čielga duppalkommuniakašuvdna. Dát boktá eahpádusa ja dorvohisvuoda mánáid guovdu, go ii sáhte luohittit dasa maid rávesolbmot dadjet. Árrana mánáidgárddis mánáidgárdejagi 2019/2020 álggahuvvui giellarievdadanprošeakta maid Ingrid Kintel jođihii ja mainna duođaid lihkostuvve. Go galge mánáid gulahallangiela rievadatit dárogielas sámegillii, de atne veahkkin dárogelsonaid. Juohke lanjas ledje alit teippain merken unna sonaža gokko lei lohpi dárustit. Dákkár vuohki vásihuvvui buorren ja ávkkálažan mánáidgárdebargiide. Dat stivrejedje mánáid giellageavaheami, muhto sonaid bokte addui sadji máná ruovttugillii hui ráddjejuvvon hámis. Jus bargit gulle mánáid dárusteame, de baicca go dan álo cuiggodit, maid bargit vásihedje vuorjamiin, de besse dadjat mánái: "mun gulan ahte dus lea dárbu dárustit. Boađe mu mielde dárogelsonii ja doppe beasat dárustit." Diekkár čielga sonat dahke sámásteami hui konkrehtan mánáide, ja váhnemiidda dat dovdui oadjebassan. Dađi mielde go mánát hárjánedje sámástit, de šattai unnit ja unnit dárbu dáidda sonaide. Jus leat mánát geat eai vel máhte sámegielas, de ii sáhte sis gáibidit ahte galget sámástit, go dat ii leat vejolaš mánái. Dákkár dilis fertejít bargit leat dán máná lahkosiin ja veahkehit dán máná ja sihkarastit ahte su giellageavaheapmi ii stivregoade olles mánájoavkku giellageavaheami, dalle go dát máná lea sámegielas oamasteame.

Mánnái ii leat sámásteapmi oahpes dilli, dat lea juoga ođas. Dákkár dilli lea hástaleaddji ja gáibida mánás ollu, nugo juohke rávesolmosge gii galgášii ođđa giela hupmagoahit. Jus mánáidgárddis dahje skuvllas leat bargit geat ieža leat leamaš sullasaš dilis, ahte su ruovttugiella ii lean sámegiella, muhto lea sámástišgoahtán easkka manjil eallimis, de leat dán olbmo vásáhusat resursan bargui. Dákkár bargi lea leamaš seamma dilis go mánát leat dál. Rávesolmmoš sáhttá mánáiguin hupmat iežas vásáhusaid birra: mánát ja rávesolmmoš besset ovttas hupmat dan birra movt sidjiide lea sámástit, ja rávesolmmoš sáhttá maid čilget movt sutnje dál lea sámástit go lea hárjánan dasa. Go hárjána sámástit, de dat ii leat šat nu gáibideaddji, de beassá čevllohallat. Dainna lágiin de oadjudia mánáid, dat maid máná vásaha ja dovdá lea áibbas lunddolaš, ja daidda dovdduide lea maid sadji mánáidgárddis dahje skuvllas. Mánná maid oažju áddejumi ahte dákkár hástaleaddji dilli ii bistte agibeavvi, dát dovddut váidot go olmmoš hárjána sámástit. Dákkár ságastallama bokte máná ii dárbaš okto dovdduid gieđahallat.

Go álggaha barggu oamastanjoavkkus dahje mánájoavkkus, mas riikkagiella lea gulahallangiellan mánáid gaskkas, de ii leat čađahahti mearridit ahte iħtien galgá sámegiella leat gulahallangiellan juohke áidna dilis ja doaimmas. Dainna lágiin lea váttis lihkostuvvat. Dákkár bargovuohki, mas buot galgá rievdat ovttatmano, šaddá ilá lossadin bargide ja mánáide. Lea jierpmálaččat mearridit vissis

doaimmaid dahje lanjaid gos buohkat galget sámástit, ja go mánát sámástit dain doaimmain dahje lanjain, de baicca viiddidit sámásteami eará doaimmaide dahje latnji. Dánna lágiin sámásteami ráddje čielgasit álggus, ja de viiddida manjel go mánát sámástišgohtet. De rávesolbmot bessel hui diđolaččat bargat giellamolsumiin vissis áiggi, ja duođaid bidjat návcçaid dasa ahte rievadait mánáid giellageavaheami. Dákkár bargovugiin rávesolbmot šaddet hui diđolažjan iežaset bargovugiid hárrai. Mánáide šaddá maid vejolaš lihkostuvvat sámástemiin, go galget álggus sámástit ráddjejuvvon bottuin, ja easkka go leat hárjánan sámástit ja hálddašit dan, de viiddiduvvo sámásteapmi. Go galgá válljet doaimmaid main álgá molsut giellageavaheami riikkaglielas sámegillii, de lea vuogas válljet doaimmaid main eanas sámegielat bargit sáhttet oassálastit. Lea maid vuogas válljet doaimmaid mat mánáid mielas leat suohtasat, dahje doaimmaid mat leat seammaláganat juohke beaivvi. Skierre ovdaskuvillas Jielleváris dahke Stina Negga, Gudrun Kuhmunen ja Erika Jannok jagi 2019/2020 oktasaš iđdesborramiid dakkár ovttaglielat sámegielat doaibman, mas buohkat galge sámástit ja mas bargit diđolaččat stivrejedje mánáid giellageavaheami. Mánjii mánáidgárddis buoremusat lihkostuvvet giellageavahemiin juste borranbottuin, ja Skierris ledje nu vuohkkasit bidjan liige deattu sámegillii jur beaivvi álggus, juste vai mánát joatkkáshedje sámástemiin go ledje beaivet dainna álgán.

Mánáid berre maid searvadahttit árvvoštallamii: "sámásteimmetgo?". Dákkár ráddjejuvvon doaimmaid manjel lea maid dehálaš ahte mánát bessel mielde árvvoštallamis. Dánna lágiin beassá rávesolmmoš ládet ja veahkehít mánáid lihkostuvvama guvlui, go mánát eai leat sámástan, ja go leat sámástan, de bessel manjil ávvudit lihkostuvvama. Ságastallamiidda gielalaš ulbiliid, dovdduid ja árvvoštallama birra berre dávjá láhčit saji, vai dat álo leat ságastanfáddán mánnaajoavkkus. Ná sihkkarastá ahte mánát ožzot oasi diđolaš giellageavadiidda ja leat ieža mielde dahkame sámegiela gulahallangiellan.

Go oamastanjoavkku mánát sámástit, ja atnet sámegiela sihke oahppama ja gulahallama reaidun, de bargagohtá vugiiguin mat gullet nannenmodellii. Vaikko mánát dalle sámástitge, de ferte goitge joatkit árvvoštallamiin, vai dakkaviđe fuomáša jus riikkagiella fas vuoitigohtá saji mánnaajoavkkus.

5.2.3 Ságastallanstrategijiat

Ságastallanstrategijiat stivrejit ságastallama giellaválljema, daid bokte bohtet ságasteddjiid sávaldagat ja vuordámušat giellaválljemii ovdan. Ságastallanstrategijiat stivrejit ná giellaválljema, ja sámi konteavsttas de juogo ávžuhit geavahit sámegiela dahje garvit sámegielgeavaheami. Ságastallanstrategijiat juhkkojit guovtti oassái: ovttaglielat ságastallanstrategijiat ja guovttagielat ságastallanstrategijiat. Ovttaglielat ságastallanstrategijiat váikkuhit dasa ahte rávesolmmoš ja mánna atniba ovta giela ságasteamis, goappašagat sámásteaba, go fas guovttagielat ságastallanstrategijiat váikkuhit dasa ahte ságastallamis leat anus guokte giela. Dábálaččat rávesolmmoš sámásta ja mánna fas vástida riikkagillii, dahje rávesolmmoš maid molsu giela sámegielas ja geavahišgohtá riikkagiela. Go Sámis áigu sosialiseret sámi mánáid hupmat sámegiela, de lea dehálaš diđolaččat geavahit ovttaglielat ságastallanstrategijaid. Jus atnit guovttagielat ságastallanstrategijaid de láhčit dili dasa ahte mánát geavahit riikkagiela. Ságastallanstrategijaid lea lunddolaš diđolaččat atnit oamastanjoavkku mánáid hárrai dan muttus go sii leat oččodan giela doarvái vai nagodit sámástišgoahtit. Lea maid vuogas geavahit nannenjoavkku mánáid hárrai, dalle go dat atnet riikkagiela sániid sámástettiin, dahje jus mánna láve válljet riikkagiela vaikko máhttáge

sámegiela. Čuovvovaš tabeallas leat muhtun ovdamearkkat ságastallanstrategijain. Dat gustojit rávesolbmo ja máná ságastallamiin iešguđet oktavuođain, eai dušše mánáidgárddiin ja skuvllain. Buot strategijat eai heive buot oktavuođaide; ee. in ipmir -strategiija ii sáhte geavahit oamastanmodeallas goittotge ovdal go mánát leat oččodan produktiivvalaš sámegiela.

Ovtagielat ságastallanstrategijat

– váikkuhit dasa ahte goappašagat, sihke rávesolmmoš ja mánná, sámásteaba

In ipmir -strategiija

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš ille ipmirda.

Árvádallan

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš árvádallá maid mánná lea dadjan. Sáhttá maid veahá boastut árvidit.

Reageren sániiguin

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš dahká sániiguin čielggasin, ahte son vuordá sámegiela. Dat soaitá leat ee. “Maid?” “Muittátgo man gillii mii dáppe hupmat?” “Dajamat dan sámegillii!”

Reageren geahčastagain

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš buktá geahčastagain ja mimihkain albmosii, ahte juoga ii leamaš sajis.

Veahkehanstrategiija

Rávesolmmoš veahkeha máná sámástišgoahtit nu, ahte álggaha sáni dahje cealkaga álggu sámegillii ja diktá máná joatkit.

Geardduheapmi

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš geardduha dan maid mánná dajai sámegillii. (Dát vuohki lea jur ovtagielat ja guovttegielat strategijiaid gaskkas, vuohki ii váikkut bures máná giellaválljemii, dat ii stivre máná sámásteami guvlui, iige dat láže dili riikkagillii ságastit)

Joatkinstrategiija

Go mánná hupmá riikkagiela, de rávesolmmoš dušše joatká ságastallama ja vástida sámegillii. (Dáinna vugiin rávesolmmoš čájeha mánnái ahte “mun sámástan ja don fas dárustat ja dat lea juste nu go galgá”.)

Giellahilgunstrategiija

Go mánná hupmá riikkagiela de rávesolmmoš maid hilgu sámegiela ja hupmagoahtá riikkagiela son maid. (Mánná lea de atnán ovtagielat ságastallanstrategiija mas riikkagiella lea máná ulbmilgiella, ja ná lea mánná stivren rávesolbmo geavahit riikkagiela.)

Guovttegielat ságastallanstrategijat

– váikkuhit dasa ahte sihke riikkagiella ja sámegiella leat anus, dahje dasa ahte riikkagiella šaddá ságastallama gulahallangiellan

Go galgá mánáid giellabirrasa stivret, de lea dehálaš ahte rávesolmmoš lea diđolaš ságastallanstrategijain ja geahčala atnit in ipmir -strategiija dahje árvádallanstrategiija, ja dáid bokte diđolaččat stivret mánáid giellaválljema. Jus rávesolmmoš ii leat diđolaš, de sáhttá diehtemeahttunvuodas atnit guovttagielat strategijaid, dábálaččat joatkinstrategiija. Dat váikkuha dasa ahte mánná oažu dieđu ahte lea doarvái buorre jus son atná riikkagiela, vaikko ulbmil leage ahte mánát maid galget sámástit, ja rávesolmmoš geahčala máná produktiiva sámegielatvuoda nannet.

Go rávesolmmoš diđolaččat atná ovttagielat ságastallanstrategijaid, de ferte dahkat dán autoritatiiva vugiin: liekkusuoda čájehit seammás go geahčala stivret ságastallama giellageavaheami. Rávesolmmoš ii sáhte ovdanbuktit mánnái ahte ii gille mánáin gulahallat go mánná atná riikkagiela, dat lea autoritára vuohki man bokte rávesolmmoš hilgu máná. Autoritatiiva vugiin rávesolmmoš čájeha mánnái ahte son duođaid dáhttu gulahallat mánáin, seammás go čájeha mánnái ahte dáhttu gulahallat sámegiela bokte. Ovttagielat riikkagielat olbmot atnet álo ovttagielat ságastallanstrategijaid go ságastit sámegielat mánáiguin.

Sámegielat rávesolmmoš sáhttá dánna lágiin diđolaččat atnit ságastallanstrategijaid stivret mánáid giellaválljema, vai mánát sámástit eaige ane riikkagiela gulahallamii. Nu go mii leat ovddabealde namuhan, giellabirrasa stivremis lea guovddážis dat, ahte mánnájoavkkus leat doarvái bargiresurssat - ja kánske bargiid lassin vel eará sámegielat doarjaolbmot. Dan lea hui dehálaš váldit vuhtii sámegielat fálaldaga plánedettiin ja lágidettiin.

6. Gievrras giellamodeallaid bargojoavkku barggu čoahkkáigeassu

SÁMOS-prošeavtta gievrras giellamodeallaid bargojoavku lea guorahallan dan, movt mánáide ja nuoraide Sámis sáhttá ja galgá fállat mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid gievrras giellamodeallaid bokte. Gievrras giellamodeallat leat Sámis vealtameahttumat, go mánáidgárde- ja skuvlafálaldagaid ulbmilin lea, ahte mánát sámástit produktiivvalaččat ja ohpet maiddái čállit sámegillii. Vuosttaš oassi guorahallamis lea lohkanláhkái dokumeanttas "Gievrras giellamodeallat I: duogáš ja definišuvnnat". Das mii leat ovdanbuktán giellamodeallaid gielladutkiid Colin Baker ja Jon Todai bargguid vuodul, ja evttohan movt daid modeallaid sáhttá ain ovdánahttit ja heivehit sámiid diliide. Dokumeanttas bohtet ovdan modeallaid namahusat: **oamastanmodealla ja nannenmodealla**, mat leat gievrras modeallat, ja **goaikkanasmodealla**, mii lea geahnohis modealla. Tabeallahámis leat čájehuvvon iešguđet modeallaide váikkuheaddji faktorat: geasa dat leat oaivvilduvvon, mii lea daid mihttu, movt modealla ollašuvvá ja mii lea vuorddehahti boađus. Bargojoavkku barggu vuodđu lea leamaš dat, ahte **sámemánáid- ja nuoraid giellafálaldagaid mihttun ferte leat produktiivvalaš sámegielatvuhta**: dakkár gielladilli, ahte mánáin lea njuovžilis sámegiella, sii geavahit giela spontánalaččat iešguđet diliin sihke oahppama ja gulahallama reaidun, ja máhttet áiggi mielde maiddái čállit sámegiela. Dasa lea vejolaš ollet dušše gievrras giellamodeallaid bokte. Dokumeanttas mii leat deattuhan ahte gievrras giellamodeallaid ollašuhittima dáfus hui dehálaččat leat **diđolaš giellageavadat nappo gielladiđolaš plánen ja bargovuogit, mas oassin lea fálaldaga bohtosiid jeavddalaš árvvoštallan ja fálaldagaid organisatoralaš bealit dego bistu, nappo joatkevašvuhta**. Dálá sámegielat fálaldagain dat faktorat eai dávjá ollašuva. Mii oaidnit ahte dat lea stuorra sivva dasa,

ahte sámi mánáidgárddiid ja sámeoahpahusa gielalaš bohtosat eai eisige álo leat dan dásis go sámeservodat dárbbashivčii ja vuorddášii.

Dán nuppi bargodokumeanttas bargojoavku lea guorahallan gievrras giellamodeallaaid dárbbu ja ollašuhtima vuđolaččabut ja praktikhkalaččat. Duogášoasis leat govvejuvvon sámemánáid dálá gielladilit ja gielalaš dárbbut: manne lea nu dehálaš giddet fuomášumi sámi mánáidgárddiid ja sámeoahpahusa modeallaide ja bargovugiide. Logus “Gievrras giellamodeallaaid organisatoralaš bealit” mii leat guorahallan fáktoriid, mat gusket giellafálaldaga lágideapmái, organisatoralaš beliide. Hui dehálaš lea eaiggátrolla dahjege doaimmaid lágideaddji ollislaš ovddasvástádus. Mii deattuhit dan, ahte **sámegielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmat galget plánejuvvot, koordinerejuvvot ja árvoštallojuvvot institušuvnnalaš ja struktuvrralaš dásis**. Ollislaš ovddasvástádus ii galgga leahkit ovttaskas bargis iige váhnemis, dat galgá leahkit eaiggádis. Organisatoralaš áššin ovdanbuktojuvvoyit maiddái giellafálaldagaid namahusat ja dat, movt iešguđet giellamodeallat leat kontinuma, man juohke muttus fálaldaga sáhttá gievruداhttit.

Dán dokumeantta njealját logus čilgejuvvoyit dat prinsihpat, maid vuoden sámegielat mánáidgárde- ja skuvladoaimmaid ferte ollašuhtit. Manne lea nu dehálaš ahte biras ja giellaválljen lea ovtagielat, sámegielat? Movt dasa lea vejolaš ollet mánáiguin ja nuoraiguin? Manne doaimmaid galgá árvoštallat ja maid das galgá váldit vuhtii? Mii deattuhit ovtagielatvuoda dárbbu: sámemánáide ja - nuoraide ferte fállat nu **ovtagielat, sámegielat birrasa** go vejolaš, rávesolbmot fertejít leat **giellaválljemiin hui systemáhtalaččat**, ja olles sámegielat fálaldaga vealtameahttun eaktu lea **giellabirrasa stivren**. Min válđočuočuhus lea dat, ahte **mánáid produktiivvalaš sámegiela dáidu eaktuda ovtagielat, sámegielat birrasa**. Ovtagielatvuoda huksen mánggagielat servošis fas eaktuda diđolašvuođa ja návcçaid, go riikkagielaid deaddu lea nu garas ja go das ferte dihtoláhkái bargat mánggagielat servošiid dábálaš, árgabeaivválaš giellageavadiid ja norpmaid vuostá.

Dokumeantta viđat logus leat eambbo praktikhkalaš ávžuhusat dahje evttohusat gievrras giellamodeallaaid, dahjege nannen- ja oamastanmodeallaaid ollašuhtima várás. Mii guorahallat dan, movt **soaitá leat dárbašlaš sirret mánáid iešguđet joavkuide sin gielladuogáža mielde**. Dat lea gažaldat, masa laktásit ollu organisatoralaš ja praktikhkalaš bealit ja sensitivvalašvuhta. Mii maiddái guorahallat sierra vuolleloguin dan, movt galgá álggahit barggu mánáiguin oamastanjoavkkus ja nannenjoavkkus. Loahpas guorahallojuvvoyit ságastallanstrategijat, mat gusket goappáge jovkui. Váldofuomášupmi ságastallanstrategijaid olis lea dat, ahte **mánáid ja nuoraid giellaválljema lea vejolaš ja dárbašlaš stivret, muhto dat ii leat álki, ja dat gáibida gielladiđolaš strategijaid**. Daid heiveheamis, dego earáge gievrras giellamodeallaaid ollašuhtimii laktáseaddji beliin, lea vealtameahttun doarjut mánáidgárde- ja skuvlabargiid. Sidjiide ferte fállat jeavddalaš skuvlejumi ja ságastallanarenaid, ja sidjiide ferte láhčit dakkár bargodiliid, main sii nagodit buoremus lági mielde sirdit ja nannet sámegielaid.

Mis Sámis lea dán áiggi eambbo diehtu giellaoččodeami ja -sirdima birra go goassige ovđal. Danne mis leat buoret vejolašvuođat lihkostuvvat sámegielaid nannemis ja ealaskahttimis go ovđdit buolvvain. Birra málmmi lea čájehuvvon ahte vaikko áitatvuloš eamiálbmot- ja unnitlogugielaid sirdin mánáid produktiivvalaš giellan lea gáibideaddji, dat lea goitge vejolaš jus bargá gievrras giellamodeallaiguin. Gievrras giellamodeallaaid bokte mii bajásgeassit boahttevaš sámegielat sohkabuolvvaid.

Cuonjománuš 2022

SáMOS - prošeavtta gievrras giellamodeallaid bargojoavku